

Eduard Bernstein: Ami a marxizmusban maradandó.

(Előadta a szerző a Galilei Kör 1914. március 15-én tartott felolvasó-ülésén.)

Uraim és hölgyeim, ha az átlagos műveltségű emberek egy csoportjához azzal a kérdéssel fordulunk, mit értenek ők marxizmuson és arra kérjük őket, hogy előzetes összebeszélés nélkül egyenként mondják el véleményüket, a legkülönbözőbb válaszokat fogjuk kapni. Az egyik talán a *közgazdaság* szocialista elméletének, a másik a szociálforradalmi intranzigencia dogmájának, megint másik a munkás tökéstől való kizsákmányolása tanának, a negyedik az osztályharc elméletének, az ötödik a társadalmi fejlődés törvényeit magában foglaló tanításnak fogja nevezni. És e meghatározások sora még növelhető. A társadalmi tudományoknak majd minden tankönyve másképp definiálja a marxizmust. A Meyer-féle *Konversations Lexikon* a *marxizmus* címszó alá mindössze annyit ír, hogy: a szocialista Karl Marx elmélete, ami különben kétségtelenül igaz is.

A legtöbb számba veendő definícióról is el lehet azonban elmondani, hogy bár a fogalom tartalmának egyes részeit több-kevesebb pontossággal kifejezésre juttatják, azt ki nem merítik. Még pedig nagyon érthető okból. Marx tudományos alkotása és mint a munkásosztály tanácsadójának és harcosának hatása sokkal átfogóbb körű volt, mintsem azok szellemi tartalmát egyetlen oly formulában lehetne kifejezni, amely többet mondana Marx bölcséleti és szociális pártállásának pusztá megjelölésénél. Sem a történelmi materializmus hitvallása, sem a társadalmi forradalmi érzület nem jelenti szükségképen a marxi értelemben vett marxizmust. Hisz nagyon jól tudjuk, hogy Marx egy hozzá közelálló szocialistának hasonló hitvallására a legkomolyabban azt mondta, hogy ő maga sem marxista. E mértékadó mondás minden esetre arra int bennünket, hogy a marxizmus fogalmával csínyjában bánjunk.

A napjaink szocialista mozgalmairól némileg tájékozott ember jól tudja, hogy mind a szociáldemokráciában, mind pedig a szociáldemokrácia ellenségei között marxizmuson nagyon gyakran a merev társadalom-forradalmi intranzigenciát értik. Természetesen nem is kerül nagy fáradságba Marx írásaiból olyan értelmű mondatokat kiválogatni és oly példákat kikeresni, melyekben Marx e nézetnek megfelelő politikai álláspontot foglal el vagy ajánl. De e mondatokkal olyanokat is állít-

hatunk szembe, amelyekben Marx evolucionista politika mellett száll sikkra. Így az egyes országok magukat marxistáknak nevező szocialistái között is a politika és a politikai taktika tekintetében éles ellentétek állanak fönn. Oroszországban, mint ismeretes, a marxisták között két irányzat uralkodik: az u. n. Bolschewicki- és a Menschewicki-frakció, Lenin hívei és Plechanow, Axelrod, Martinov és mások hívei. Németországban is a magukat marxistáknak nevező szocialisták között eléggé erős ellentétek vannak; csak a Kari Kautsky és Rosa Luxemburg közötti politikai dífferenciákra akarok rámutatni. Annak a kérdésnek politikai szempontból való megválaszolására, hogy mi az igazi marxizmus, nagy kockázat nélkül lehetne pályadíjat kitűzni. Senki sem vinné el, még pedig abból az egyszerű okból, mert az így fölített kérdésre egyáltalában nem lehet válaszolni. Hogy lehetne egy politikát minden időkre és minden fejlődésfokra való alkalmazásában előre meghatározni? Egyetlen írásában Marxnak és munkatársának, Friedrich Engelsnek — akinek nevét mindig meg kellene említeni, valahányszor Marxról és alkotásáról beszélünk, mert Engels Marx szellemi és elméleti termelésével oly szoros kapcsolatban áll, hogy majd minden munkájuk többé-kevésbé kollektív-munka — sincs még csak célzás sem valami hasonlóra. Még a Kommunista Kiáltványban is, amelyet 1848. előtt oly időben írtak meg, amikor a gazdasági és politikai fejlődést sokkal gyorsabb menetűnek látták, mint ahogy valóban bekövetkezett, és ennek következtében a politikai kérdéseknek is sokkal egyszerűbb formában kellett előtűnik jelentkezniük, mint ahogy később kialakultak, még a szellemi vezérletük alatt álló kommunista pártnak e harci kiáltványában is kiemelték, hogy a forradalomban a kommunisták által használatba veendő rendszabályoknak a különböző országokban különbözőknek kell lenniök. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy e rendszabályoknak az ország fejlődésfokának megfelelőeknek kell lenniök és a szóban forgó ország gazdasági és politikai változásai és fejlődése szerint kell változniök. Nézetem szerint tehát alapjában véve elhibázott és megtévesztő szokás a marxizmust a *politikai módszer* kérdéseivel és a *politikai eszköz* választásával egybekapcsolni. A politika módszerével és a politika eszközeivel a marxizmusnak nincs más dolga, mint az élettannak ez orvosi művészet módszerével és eszközeivel. A marxizmus a munkásosztály politikusával megismerteti a társadalmi organizmus élettörvényeinek alapvető tanait, módot ad neki a bajok székhelyének fölismerésére és bizonyos rendszabályok hatásának megítélésére, de nem adja meg neki a pártpolitika arkánumát. Így tehát kövessük a bölcs Meyer-lexikont és tekintsük a marxizmust Marx és Engels tanításai összességének.

E tanításokat három szempontból fogjuk tekintetbe venni: először mint *történelembölcséletet*, vagyis *általában* az emberi társadalom *fejlődéstörvényeinek* tanát, másodsor *különösen* mint a *tőkés társadalmi rend* lényegéről, mozgalmairól, fejlődéstörvényeiről és tendenciáiról szóló tanítást és harmadszor mint a munkásoknak a tőkés társadalomban, a társadalom ellen, a társadalom átalakításáért vívott *osztályharcának* tanát.

A történelembölcselet a Marx és Engels kidolgozta történelmi fölfogás: a történelmi materializmus, amelyet gazdasági materializmusnak is neveznek és amely még másképp is nevezhető. Bár ezt a tanítást e körben ismertnek teszem föl, engedjék meg, hogy néhány szóban ismertessem, A materialista történelmi fölfogás a *termelési föltételekben*, az anyagi és szellemi javaknak, jelesül azonban a társadalmi lét anyagi javainak termelésében látja a végérvényesen döntő tényezőjét az emberi társadalom, tehát a politikai alkotmány, a jog, még pedig a magán- és közjog, az erkölcsi fogalmak és az egyéb ideológia fejlődésének. A termelési *módot* magát azonban az elmélet szerint a termelési *eszközök* határozzák meg. Az ember használta *szerszámban* kell tehát a társadalmi fejlődés alaptényezőjét keresnünk. Így egyszerűen fogalmazva, ez a mondat természetesen kissé durvának látszik és nem egy kifogást támaszthat. Nem is lehet elvitatni, hogy Marx és Engels és még inkább egyes tanítványaik – azt is mondhatnám talán, hogy mindannyian és közöttük magam is – szóval a marxisták a termelési eszközök, a termelési mód társadalmilag ható erejét gyakran túlságosan nagyra becsülték és azt abszolútnak vagy nagyon is magában hatónak mondták. A jog, az erkölcsök, az ideológia ismét maguk is akadályozóan vagy fejlesztően hatnak magára a termelésre. Nagyon sok függ e tekintetben a kultúra fejlődésfokától, az éghajlat, az általános természeti föltételek is hatnak a társadalom fejlődésére és nem kis mértékben a termelésre is. De mindamellert bizonyos természeti viszonyok föltevésével a technikai fejlődés az emberiség társadalmi fejlődésére döntő hatással van. A szerszámok tökéletességétől és termelőképességétől függ az embernek a természetén való uralma. Az első ember végtagjai ügyetlenebbek lettek volna mint a különböző állatoké, ha az embernek nem volna keze, amely először tette az embernek a természetre való hatást lehetővé. A kéz használhatóságát az ember a szerszámmal fokozta és a szerszám fejlődésével és tökéletesbülésével az embernek a természetén való uralma is erősödött. Az embernek a természetre való hatásával szoros összefüggésben van a természet jobb megfigyelése, a természet törvényeinek megismerése és a természet törvényszerűseibe való belelátás.

A szerszám azonban a munka-*módot* is meghatározza, amely a szerszám tökéletesbülésével különbözőképpen változik és a szerszám fejlődésével párhuzamosan mindinkább kollektív jelleget ölt. Az embernek a természetén való uralma a szerszám segítségével több embernek ugyanazon a darab földön való letelepedését teszi lehetővé, mint azelőtt; a szerszám tehát közvetve hatással van a társadalom szervezésére és tagozódására, a lakosság sűrűségére és letelepedési módjára és ezzel, minthogy több ember intimebben él együtt és így több munkamegosztást és munkacserélést fejt ki, a jog alakulására, az erkölcsökre és a kultúrára általában.

A települések sűrűsége fokozódásának és az emberek együttélése módjának politikára és jogra való hatását említésre érdemes módon oly szocialista írta meg, akit többféleképpen állítottak ellentétbe Marx-szal, amint hogy bizonyos elméleti ellentét áll is fönn Marx és Fer-

dinand Lassalle között, aki általában jogi nézetekből kiindulva alapozta meg a szocializmust, mert elsősorban jogi teoretikus volt. Az emberi településnek, a lakosság sűrűségének a politikai életre és a jogra való hatását az alkotmányról szóló mesterművében fejtette ki Lassalle kiváló módon. Megmagyarázza az alkotmányosság lényegét és kimutatja, mily mértékben függ, p. a lakosság sűrűségétől az, hogy valamely ország alkotmánya feudális maradhat-e vagy kell-e, hogy polgárivá váljon. Oly kérdés, amely különösen Magyarországra nézve bír aktuális jelentőséggel.

Térjünk azonban vissza az általános fejlődéshez. Ahol a természet magától adja javait az embereknek és ahol az emberek így nem kénytelenek dolgozni, ott egyáltalában nem fejlődik ki kultúra. A mérsékelt éghajlat alatt azonban az emberek általában ott telepednek le, ahol a szerszám segítségével a legtöbbel bírják termelni. Szerszámainak javulása az ember szükségelte termékek sokféleségéhez és a táplálékfélék szaporodásához stb.-hez és ezzel mind sűrűbb letelepedéshez vezet. És ha most elképzeljük, mint fejlődik tovább a társadalom, több ember együttélése következtében mint alakul ki mindinkább a munkamegosztás és mint fejlődnek ki a munkamegosztással egyetemben új társadalmiosztályok és így mind újabb és újabb harc keletkezik a társadalomban: akkor látjuk, hogy a társadalmi átalakulásokra és magasabb rendű társadalmi berendezkedésekre vezető nagy politikai harcok alapja a gazdaságban a termékek, életszükségletek létrehozásának módjában rejlik. Ez a megismerés és ennek kidolgozása a marxizmus történelem- és társadalomfilozófiája. Amint a darwinista tudomány magában foglalja a biológiai fejlődéstan csiráját, a marxizmus a szociológia fejlődésmélete és formailag bizonytalán véletlen, de szimbolikus jelentőségű véletlen, hogy az a mű, amelynek előszavában Marx először jutatta társadalmi fölfogását rendszeresen kifejezésre, ugyanabban az évben – 1854-ben – jelent meg, amikor Darwinnak a fajok keletkezéséről szóló nagy munkája napvilágot látott. És amint a darwinizmus az idők folyamán részleteiben jelentős javításokra szorult, de alap gondolatában mégis a biológiai fejlődéstan alapvető tétele maradt, ép úgy a marxi társadalmi elmélet, a gazdasági materializmus is megmaradt a tudományos szociológia alaptételének. A részletekre nézve bebizonyosodott, hogy több helyütt a jog társadalmi erejét túlságosan kevésre becsülte, hogy írásaiban az ideológia, a természet, az éghajlat hatása nincs mindig eléggé hangsúlyozva és hogy egyes alkalmazásai helytelenek vagy túlzottak voltak. Mindez nyilvánvalóvá lett, de az elmélet alap gondolata megdöntetlen maradt és nekünk az emberi küzdelmek motívumaiba a legmélyebb betekintést adta, a történelem számos nagy mozgalmát csak az ő világítása mellett értettük meg és jelesül az emberiség őstörténetét ő hozta hozzánk közelebb.

A marxi történelemfilozófiát többször hozták a hegeli filozófiával kapcsolatba. Ezzel nem akarok bővebben és közelebbről foglalkozni. Marx előadása mindenestre sokban Hegelre támaszkodik; hogy azonban a hegeli filozófia, a hegeli dialektika az ő ellentét-logikájával valóban oly nagy hatással volt-e a marxi történelembölcselet kidolgozására,

mint ahogy állítják, nagyon is kétséges. Erről a magukat Marx tanítványainak nevező szocialisták között is élénk viták folytak. Én magam annakidején ez állítás ellen foglaltam állást. Én most egy levélben melyet Marx 1858-ban Engelsnek írt, a *Zur Kritik der politischen Oekonomie*-ra vonatkoztatva azt olvasom, „hogy a földolgozás módszerében nagy szolgálatot tett nekem Hegel Logik-jának véletlenségből újra való átlapozása.” A földolgozás módszerében, vagyis tehát az *előadásban* Marxnak a hegeli logika nagy szolgálatokat tett; de magának a az elméletnek kifejtésében, alapgondolatának kidolgozásában a hegeli filozófiának nagyon kis része van; mert míg Hegel a fejlődés gondolatát a fogalom logikájából vezette le, Marx fejlődésmélettét magukból a dolgokból, a reális viszonyokból alakítja ki.

A marxi elmélet eredetiségét is többször vonták kétségbe. Általános tapasztalat, hogy először valamely ügy helyességét, azután eredeti voltát vitatják. Valóban vannak művek, amelyekben a materialista történelmi fölfogás alapgondolatai bizonyos alkalmazásban már kivanak fejezve. Sőt már a XV. század elején egy tuniszi mohamedán történetíró; Ibn Kadhuss, egy több kötetre tervezett történelmi munka bevezetésében sajtáságos módon mutatott rá a szerszámra, mint a társadalmi fejlődés faktorára. Más történetírók is, jelesül az enciklopedisták idejében Franciaországban és még előttük Angliában stb. hasonló gondolatokat fejeztek ki, mindannyiuknál meg lehet az elmélet nyomait találni. De mit jelent ez? Bizonytal szomorú volna az embe-
riségre nézve, ha tudása egyik vagy másik ember születésétől füg-
gene. A kultúra és a történelemtudomány elemeinek kutatása annál sokkal terjedelmesebb és sokkal több ember vesz benne részt. A meg-
ismerés útján az egyik lépcső a másik lépcsőhöz, az egyik láncszem a másik láncszemhez vezet. A marxi teória elemei már megvoltak; de Marx nagy alkotása éppen abban állott, hogy ez elemeket teljes egy-
séges elméletté dolgozta ki. Általában ez teszi ki az úttörő szellem munkáját, alkotását és egész történelmi jelentőségét.

Most elértünk szemlélődésünk második tárgyához, a tőkés termelés analíziséhez, a tőkés társadalmi rend lényegének és tendenciáinak kutatásához és kifejtéséhez. Ezt az elméletet érte tudvalevően a legtöbb támadás. Foglalkozunk alapelemeivel. Mindenekelőtt Marx *érték-tanával és érték-többletelméletével*. Az értékelmélet, mely az áru értékét a benne kifejezésre jutó, társadalmilag szükséges, idővel mért munkából vezeti le, éles támadásokban részesült, mert nincs eléggé tekintettel a *használati értékre*, vagyis még inkább azért, mert az érték definíciójában teljesen eltekint attól, noha az az áru értékének nélkülözhetetlen feltétele. Majd azt a kifogást szegezték az elméletnek, hogy a *társadalmi szükségletérték*et nem veszi eléggé számba. Ha ugyanis valamely árura nincsen szükség, bármily sok társadalmi munka *rejtőzzék* is benne, értéktelen. Ezt természetesen Marx is tudta és ki is fejtette. Ő maga állapította meg, hogy az áru használati értéke értékének előfeltétele és az áru után való szükségletnek kell jelen lennie, hogy az áru értékkel bírhatson. De minthogy ez épen így van, – kérdik – a szükségletérték nem dönti-e meg a munkaérték

tanát? Szóval az elméletet erősen támadták, nézetem szerint valószínűleg azért, mert nem helyesen nevezte önmagát. Az amit a közgazdasági életben értéknek nevezünk, nem egyszerű, hanem *összetett sajátosság*. Ha árut akarunk eladni, munkát kell képviselnie; mindannyian jól tudjuk, hogy ami nem kerül munkába, értéktelen. Ha árut akarunk eladni, használati értéket kell kifejeznie, akár hasznossági, akár speciális egyéni értéket (*pretium affectionis*) s végül az. Érték függ a szóban forgó áru világon levő tömegétől s a kereslet tokától. Az érték összetett sajátosságát nézetem szerint a marxi érték-elmélet nem eléggé hangsúlyozta. De azt nem lehet elvitatni, hogy a munka, még pedig a társadalmilag szükséges munka az általános és nagy szükséglet áruinál az érték meghatározója és hogy a munkaérték, ha ezzel a szóval akarunk élni, az érték meghatározás elengedhetetlen faktora.

Egyébként véleményem szerint a munkaérték teóriájának a marxi tanítások szempontjából való jelentőségét túlbecsülték. Marx a munkaértéket legélesebb fogalmazásában akarta alkalmazni a pénzülméletre és ezzel az analízisnek jelentős szolgálatokat is tett. Különbö a munkaérték kitűnő magyarázó, de nem bizonyító eszköz és minthogy ezt nem vették tekintetbe, valamelyest túlbecsülték az érték-elmélet jelentőségét.

A rendszer jelentős része ellenben a marxi *értéktöbblettan*. Mert minden teória nélkül egyszerűen és könnyen lehet bebizonyítani, hogy a mai tőkés termelésben a bérmunkás munkabéren fölül értéktöbblet hoz létre és hogy ez az értéktöbblet a vállalkozó profitjában, a pénzkölcsönző kapitalista kamatjában, a földbirtokos járadékában jelentkezik, hogy minden áru árában vagyis az érték piaci kifejezésében, ha nem is tudunk róla, a munkán kívül, amelybe az áru termelése került, egy rész kamatot, egy rész profitot és végül egy rész földjáradékot kell megfizetnünk. Még ha elméletileg vitatni is szeretnénk, tényleg lehetetlen tagadnunk, hogy a munkásosztály értéktöbblet hoz létre, mert a statisztika ezt szemmeláthatóan tanúsítja. Honnan is származnék másképp a nem dolgozó vagyonos osztályok jövedelme? A középkorban és még a középkor végén is a vagyonosok a munkát nem valami nagyra becsülték; valósággal sértésszámba ment volna, ha egy úrról azt mondták volna, hogy jövedelme munkájából származik és a vagyonos feudális rendek semmiképpen sem akarták, hogy őket munkásembereknek tekinthessék. Csak a polgári tőkés társadalomban volt szükség a vagyonosok jövedelmének nemcsak gazdasági, hanem *morális* igazolására, ezért igyekeznek mindenki dolgozó emberként szerepelni. Ahol a vagyonosok mint vállalkozók vagy üzemvezetők vesznek részt a munkában, ott természetesen őket is megilleti munkabér; de még ha nagyon bőkezűen szabjuk is meg ezt a munkabért, a vállalkozó jövedelmében mindig marad egy elem, a pusztá tulajdonból származó értéktöbblet. A statisztika, az élet realitásai, világosan bizonyítják ezt.

Az értéktöbblet-elmélet segítségével Marx találóan mutatta ki, hogy a vállalkozók az értéktöbbletért való küzdelmükben az árleszorító versennyel és a munkásoknak munkabéremelő és kizsákmányoláscsök-

kentő törekvésükkel szemben kénytelenek vállalataikat növelni, berendezéseiket, gépeiket tökéletesíteni és ezzel az egész gazdaság ' formáit megváltoztatni. Hogy a kapitalizmus mind nagyobb tömegeket egyesít, a kisiparosokat a piacról kiszorítja, számukat csökkenti vagy legalább is szaporodásuknak a társadalom általános fejlődéséhez képest útját állja, mindezt Marx értéktöbbletelméletével szükségszerűnek bizonyítja be és tanításait a valóság is igazolja és így azok semmiféle ellentétes elmélettel sem cáfolhatók. Ugyanez mondható a marxi koncentrációs elméletéről, amely az értéktöbbletelméletből vezetődik le. Eszerint az értéktöbbletért való küzdelemben a vállalatok mindjobban koncentrálnak, mind nagyobb méretűekké kell válniuk és ezzel mind terjedelmesebb kapitalista vállalkozásokká fejlődnek ki.

A rendelkezésemre álló idő nem engedi meg az értéktöbbletről szóló marxi tanítás teljes egészében való előadását. Ismeretes, hogy a vállalkozó tőkéje *állandó tőkére* és *változó tőkére* oszlik. Az első a gépekre, szerszámokra üzemi berendezésekre szánt tőke, amelyet a vállalkozó áruinak árában mindenesetre kifejezésre igyekszik juttatni és ami rendes körülmények között az árban változatlanul jelenik meg. A második a bértőke, a munkabérek fejében kifizetett összeg, amely az árban már nem változatlanul jelentkezik, hanem a munkások termelte értéktöbblettel növelten. Ezt látjuk az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, a nagy áruházakban, a hatalmas iparvállalatokban, amelyek minden modern országban uralkodnak a termelésen és a kisüzemet vagy kiszorítják vagy maguknak vetik alá. Ha Marx idejében még vitatni lehetett, ma már senki sem vonhatja kétségbe ez elmélet igazságát.

Csak a termelésnek egy területén, a mezőgazdaságban más a fejlődés iránya. A földművelés fejlődésének tekintetében Marx szemei előtt az angol viszonyok lebegtek. Azt hitte, hogy a kontinensen a földművelés a koncentrációnak ugyanazt a folyamatát fejleszti majd ki, mint Angliában, hol a mezőgazdaság is a fejlődő nagyüzem példáját mutatja. Ez azonban speciális körülmények következménye volt. Elsősorban régi uralmi viszonyoké. Angliában a földet a nagybirtokosok monopolizálták és a parasztok a földről már nagyrészt el voltak kergetve akkor, mire Angliában a tőkéstermelés teljes kifejlődését elérte. Az angol nagybirtokosok ezenkívül terjedelmes birtokaikon mindenképpen modern eszközökkel dolgoznak és a nagy síkságokon folytatott gabonatermelésben a nagyüzem minden esetre a kisüzem fölött áll és az utóbbit kiszoríthatja. Más a helyzet az állattenyésztés terén, de még a gabonatermelésben és még inkább a főzelékneműek stb termelése terén sem érvényesül a koncentráció törvénye oly erővel, mint az iparban. Az ipari termelésben a nyersanyagok fél- és egészséggyártmánná való feldolgozásában a *mechanika* a döntő; az ipari termelés mechanikai folyamat, míg a mezőgazdasági termelés nagy mértékben *organikus*. A kémia felfedezései és sikerei mellett sincs módunkban a mezőgazdaságot mechanikus üzemmé változtatni és nagyon is kétséges, vajjon valamikor lehetséges lesz-e a mezőgazdasági termékeket, élelmiszereket tisztán kémia mechanikai úton létrehozni. A mezőgazdasági termelés egyelőre nagy mértékben organikus folyamat és

épen ezért a helyi koncentráció olyan mértékben, mint az iparban, a mezőgazdaságban nem lehetséges. Gyárat például bárhol lehet építeni és az ipari termelést a végtelenségig fokozni. És bár technikai javításokkal és intenzívebb gazdálkodással a mezőgazdaságban is igyekeztek kisebb területen többet termelni mint azelőtt, de az üzemeknek az a központosítása, mely az iparban lehetséges, a mezőgazdaságban lehetetlen. És ezért a kisüzem a földművelésben a nagy üzemmel szemben, egészen más helyzetben van mint az iparban. Mindenütt a világon, Németországban ép úgy, mint az Egyesült Államokban látjuk, hogy mezőgazdasági kisüzem mily nagy mértékben helyt áll, sőt bizonyos viszonyok között a nagyüzem rovására, számban is növekedik. Bizonyos, hogy a nagyüzemnek számos előnye van a kisüzemmel szemben, így például több gépet foglalkoztat, de ezeket a gépeket nem lehet eléggé kihasználni, mert csak bizonyos időben használhatók, máskor pihennek és rozsdásodnak. Ezzel szemben a paraszt a a gépeket szövetkezetek segítségével és a nagyüzem előnyeit vásárid és eladó szervezetekkel szerezheti meg. Szóval bebizonyosodott, hogy a kisüzem a mezőgazdaságban életképes.

Azt lehet mondani, hogy a mezőgazdasági kisüzem aránylag több emberi munkaerőt foglalkoztat, mint a nagyüzem. Mechanikusan számítva ez teljesen helyes megállapítás, de az emberi munka nemcsak mechanikus folyamat, hanem pszichikai folyamat is. Ez a kettő pedig alapján különbözik egymástól, amit a következő példa világít meg: A gazdaságban a szolga este tartozik az istállóban körülnézni, vájjon minden rendben van-e. A szolga ezt munkának tekinti, amelyet meg kell fizetni. A kispasza este szintén kinéz az istállóba neki azonban ez nem munka. Fizikai szempontból bizonytal bizonyos energiafogyasztás, de a gazdának öröme telik jószágának ápolásában és gondozásában. Hasonló okok képesítik a kispaszt arra, hogy egyes termékeket olcsóbban hozzon forgalomba, mint a nagyüzem.

De egy új körülmény is előtérbe lép. Az összes fejlett ipari államokban növekedőben van az ipar- és kereskedeleműző népesség, míg: a mezőgazdasági népesség számban fogy. Az ipari népesség és a társadalom szervezetével változó u. n. szabad foglalkozások mind nagyobb szerepet játszanak. Ez különben oly általánosan elismert jelenség, hogy statisztikákkal nem is kell bizonyítani. 1882-ben, az első nagy német foglalkozási statisztikai főlvetel évében, Németországban még csak valamivel kevesebb embert tartott el a mezőgazdaság, mint az ipar, kereskedelem és közlekedés együttvéve. Az 1907. évi számlálás szerint – tehát csak egy negyed századdal később – ipar, kereskedelem és közlekedés már kétszerannyi embert – az egész lakosság 56 %-át – tart el, mint a mezőgazdaság, melyből a lakoságnak csak 28%-a él meg. A német birodalom lakossága a birodalom megalakulása óta 40 millióról 67 millióra szaporodott. A 27 milliónyi pluszban a mezőgazdasági népességnek úgyszólván semmi része sincsen. Az ipari, kereskedelmi és közlekedési népesség növekedése volt az általános szaporodás előidézője. E fejlődés során a mezőgazdaságnak a társadalom életében való szerepe is mind kisebb

lesz. A város nemcsak politikai téren uralkodik a falun, ami már a középkorban is előfordult időnként; sőt ellenkezőleg Poroszországban a választókerületek beosztása következtében a vidék politikai befolyása sokkal erősebb a városénál. De a társadalmi és a kulturális élet a lakosság egész gondolatvilága és világszemlélete úgy alakul, hogy nyilvánvalóan a város határozza meg a vidék erkölceit és gondolkozását. A kultúra elvárosodásának folyamata, mely a nagy és középvárosok számának növekedésében stb.-ben nyilvánul meg, előttünk játszódik le. A városok számának növekedésével lakosságuk is szaporodik és e meg nem szakadó fejlődés városi bélyeget nyom az egész ország kulturális és társadalmi életére. De mi az agrárkérdés mélyebb oka a modern államokban? Nem egyszerűen pénzkérdés. A paraszt ma több pénzt kap termékeiért, mint azelőtt. Ifjúságomban a paraszt vidéki szokásaira büszkén lenézte a városi embereket, ma föltekint rájuk és úgy akar élni ő is, szolgája is, mint a városi ember. És épen ez a törekvés világítja meg az iparnak a mezőgazdasággal szemben való mind nagyobb jelentőségét, az iparnak, kereskedelemnek és a rokon foglalkozásoknak a társadalmi éleiben való mind nagyobb szerepét és befolyását és amint Marx helyesen előre látta, az iparban és a vele rokon foglalkozásokban döntő osztályoknak a politikában is mindinkább döntő súlyra való emelkedését.

Ezzel elértünk a kapitalizmus marxi elméletének harmadik pontjához: az *akkumuláció*, a tőkének kevés kézbe való fölhalmozódása elméletéhez. Nemcsak az üzemek koncentrációjának, hanem vele egyetemben a tőke akkumulációjának segítségével is, mely a gazdagságnak kevés nagytőkés tulajdonába való elhelyezkedését jelenti, igyekezett Marx a középosztályoknak mind nagyobb mértékben való hátraszorítását és leszereplését bizonyítani. Az óriási vagyonok és jövedelmek szaporodásával a középjövedelmű osztályok megfogyatkozása jár együtt. A nagytőke agyonüti a kistőkét. Marxnak a középosztályok pusztulásáról szóló e tanítása nem érvényesül teljes mértékben. Bizonyos hogy a milliomosok és multimillomosok száma minden kapitalista termelésű országban növekedik. De meg kell jegyezni, hogy e tekintetben Amerika nem egészen jó példa. Az amerikai óriás vagyonok létrehozója nem egyedül a tőke, hanem igen nagy mértékben a földterületek elajándékozása és elkótyavetyélése volt. Különösen a vasútársaságok számára ingyen, vagy nevetségesen olcsón átengedett földterületeknek van az óriás vagyonok megteremtésében nagy részük. De Amerikától eltekintve is látjuk, hogy az ipar és kereskedelem óriás vagyonokat és óriás jövedelmeket hoz létre, de a középvagyonok és középjövedelmek nem tűnnek el még relatív mértékben sem. Ez mindenütt látható. Poroszországban 1892-ben új jövedelmi adót léptettek életbe, amelynek alapján megállapítható, mint alakultak 1892. és 1912. között a jövedelmi viszonyok. A milliónál nagyobb jövedelmek megháromszorozódtak, a 100 ezer és millió márka közti jövedelmek több mint kétszeresükre emelkedtek. 1912-ben 4400 oly ember élt Poroszországban, akinek évi jövedelme a 100 ezer márkát meghaladta. Ezek az óriás jövedelmek. A 30.500 és 100.000 márka közti jövedelmek száma

9.039-ről 21.000-re emelkedett. A középosztály jövedelmeit képviselő 6000 és 30.500 márka közti jövedelmek száma 101.000-ről 189.000-re 88 százalékkal emelkedett, mialatt a népesség csak 30 százalékkal szaporodott. A 3000 és 6000 márka közti jövedelmek száma 20.000-ről 37.000-re 185 százalékkal növekedett. Bizonyos, hogy ez idő alatt a pénz értéke is megváltozott. De ha e címen a pénz vásárló értékéből akár 50 százalékot is levonunk, még mindig nagyobb a jómódúak számának növekedése, mint amekkora a lakosság szaporodásának megfelelné.

Marxnak a jövedelemeltolódásokra vonatkozó elméletét tanítványai eredetileg úgy fogták föl, hogy a vagyonok és jövedelmek társadalmi piramisa a fejlődés során úgy fog kiformálódni, hogy az óriás vagyonok rétege felül mind vékonyabb lesz, míg a munkások rétege mind rosszabbodó vagy lényegükben változatlanul maradó munkabérei-vel mindinkább kiszélesedik. A valóságos fejlődés a piramist lényegében a régi formájában tartotta meg. A piramis növekedik, de eredeti méretei, a jövedelemeloszlás eredeti arányai megmaradnak. Ez különböző körülmények következménye. Az üzemek koncentrációja mellett a tulajdonuk többfelé oszlik. Öröklés és más körülmények következtében. És azonkívül – és ezt Marx is megemlítette, de elméletében később nem vette közelebről tekintetbe – a kollektív vállalatok, részvénytársaságok, szövetkezetek és hasonló intézmények számának növekedése mind jelentősebb lesz. Segítségükkel azonban, bár legtöbbször igen nagy vállalatokról van szó, a vagyonban való részesedés igen sokféle oszolhat el. Németország, sajnos, nem rendelkezik a részvényesek megbízható statisztikájával. De Angliában, ahol a részvénytársaságok részvényeseikről nyilvános könyveket tartoznak vezetni, a részvényesek száma megállapítható. És látnivaló, hogy az óriás üzemek és hatalmas trösztök tőkái ezer és ezer részvényes tulajdonát teszik. Így volt lehetséges, hogy a koncentrációnak sohasem sejtett mértékével a tőkéknak nem járt olyan akkumulációja együtt, aminőt a marxi koncentrációs tanból következtetni lehetne. Ezt Marx maga is látta, de nem fejtette ki bővebben.

Ez és a vállalatok modern organizációja, a verseny bizonyos hatásainak eltüntetésére alakult szervezetek, szindikátusok, trösztök stb. Marx tanításai egy másik alkotórészének, a *válságok* tanának módosítására vezetett. Sokáig azt hitték, – és ezt Marx mind elméleti, mind tapasztalati alapon eléggé meg is okolta – hogy a vállalkozóknak a piac meghódítására irányuló versenye mind gyakoribb, mind intenzívebb és mind pusztítóbb válságokat idéz föl. Úgy képzeltük, hogy a prosperálás, krízis és nyomasztó üzleti helyzet körfutása csigavonalhoz hasonlóan mind szűkebb és szűkebb lesz, míg végre bekövetkezik az elkerülhetetlen összeomlás. Erre tanított bennünket az elmélet logikája és egy ideig a statisztika és a gyakorlati tapasztalás is. A legutóbbi évek azonban egészen más képet mutatnak nekünk. A XIX. század kilencvenes éveitől a krízisgörbe más irányt követ. Míg azelőtt ez a görbe lefelé ment és a prosperálás periódusai mind rövidebbek és az utánuk beálló stagnálás válságai mind hosszabbak

lettek, a kilencvenes évek óta bekövetkezett válságok három négy év alatt megszűntek és utánuk három-négy évnyi időszakra többé-kevésbé jó üzletmenet állott be. A válságok újabban egyébként sem jártak nagy pusztító hatással, A statisztika megbízhatóbb feldolgozása, a piac jobb áttekintése, a tökéletesebb hírszolgálat, a közlekedés erősebb fejlődése mind hozzájárult a válságok természetének megváltoztatásához, pusztító hatásaik gyöngítéséhez. Hogy ez továbbra is így marad-e, meg kell várnunk. Nagy szerepet játszik ezen a téren az élelmiszerárak fejlődése is. A múlt század nyolcvanas évei óta a tengerentúli élelmiszerek versenye következtében az élelmiszerárak a világpiacon állandóan estek. Így azután a tömegek fogyasztása a védővámok nélküli országokban emelkedett. Ennek következtében több ipari terméket is vásároltak és többek között ez a körülmény is enyhítően hatott a válságok beálltára és lefolyására. Ezzel szemben ma másirányú fejlődés előtt állunk. Minden eszközzel, állami eszközökkel – amilyen a védővámok emelése – igyekeznek az *árakat* magasra srófolni és ezzel az életszükségleteket megdrágítani. Ezenkívül az államok mind nagyobb összegeket fordítanak a millitarizmus céljaira stb. Természetesen senki sem jósolhatja meg, hogy e viszonyok a jövőben is így maradnak-e. Egyelőre azonban megállapíthatjuk, hogy a válságok nem súlyosbodtak és a krízisvonal nem vette azt az irányt, amelyet számára Marx kijelölt.

Ezzel azonban a marxi gondolatvilágnak egy másik elmélete is módosításra szorul: a gazdasági *összeomlás* (Zusammenbruch) gondolata, amely szerint a túltermelés mint a termelés anarchiájának következménye, a piacok túlterhelésére vezet a munkanélküliség, a vállalatok csődje mind nagyobb méreteket ölt, míg végül a gazdasági élet összeomlása áll be, amely azután politikai összeomlást von maga után. A kapitalista termelés a társadalom szükségleteivel nem egyeztethető össze és ez a körülmény a kapitalista termelés azon fölbomlásához vezet, melyet Marx *Kapital*-jának utolsó fejezetében oly plasztikus színekben állított elénk. Ez a más vonatkozásban teljesen helyes gondolat a fönti formájában módosításra szorul.

A tőkés termelésnek a társadalom szükségleteivel való össze nem férése ha nem krízisek formájában, a fejlettebb országokban más alakban nyilvánult meg. A kapitalista monopolisztikus üzemek oly óriás méreteket öltenek, hogy a magánvállalkozásnak az állami üzemekkel szemben való előnyei mindinkább eltűnnek és a nemzetek inkább hajlandók az összesség monopóliumát létesíteni, amelyet maguk saját érdekükben vezetnek, mintsem a tőkések monopóliumát eltűrni, amelynek segítségével azok a termelés uraivá válnak. Hisz manapság a pénzkirályoknak hatalmukban áll pénzüiknek a piactól való megvonásával pénzügyi válságokat előidézniök, amelyek tovább hatva ipari válságokat hozhatnak létre. Amerikában egyes tőkés csoportoknak például az is módjukban van, hogy a pamutot a pamutárak felemelése céljából a piacról hosszabb időre visszatartsák és ezzel az ipari termelést oly mértékben akasztják meg, hogy egy márknyi kapitalistának és kíséretének kedvéért tízezernyi, sőt száz-

ezernyi textilipari munkásra zúdul a munkanélküliség réme és az önálló iparosok nagy tömege megy tönkre.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ha az általános válság nem is áll be, a piac bizonytalansága a kisiparosokra, a kis- és középvállalkozókra és a munkásokra nézve ugyanaz marad. Napjaink hatalmasan hullámzó gazdasági üzeme a nagy óceánhoz hasonló. Ami a kis tavon hatalmas viharnek látszik, az óceánon csak könnyű hullámozás, de ez a hullámozás elnyeli a kis- és középhajókat, néha ép oly kegyetlenül, mint a hatalmas vihar a tavon. De ezek a pusztítások az óceánon kevésbé tűnnek fel, mert a hajók száma nagy és mindig új hajók jönnek a tengerre. A piac bizonytalansága megmarad, ha viharai nem is forgatják fel az egész piacot. Ha tehát a válságok ma nem is jelentkeznek olyan formában, ahogy Marxszal és Engelsszel együtt sok szocialista elképzelte, a beálló viszonyok nem jelentenek állandó javulást.

Még egy körülmény gyöngíti a krízisek hatását, állja útját a gazdasági összeomlásnak. Minthogy a kapitalizmus fejlődése hosszabb ideig tartott, mint Marx és Engels hitte, közben az állam törvényhozásával, a gazdasági politika egész sor intézményével beleavatkozott a fejlődés menetébe. Ugyanezt tette a község is és az állam és község kollektív vállalatainak száma erősen megnövekedett. Marx idejében például még alig voltak államvasutak, azóta a legtöbb állam államosította vasutait. Majd szénbányákat és más ipari vállalatokat is államosítottak. A községek hasonló törekvéseihez újabban a szabad szövetkezetek munkája is járult, melyek szintén igyekeznek egyes üzemeket a versenyből kivonni.

És amennyiben az állam nem is szerzi meg az üzemeket – ez csak kivételesen történik – törvényhozása útján különböző rendszabályokat kényszerít rájuk. Csak a gyári törvényhozásra kell gondolnunk. Szóval a szerves társadalom több oldalról nyúl bele a kapitalizmus menetébe, úgy, hogy az összeomlás felé irányuló tendencia nem érvényesül oly módon, ahogy azt azelőtt elképzelték. A társadalom ellenakciói mind erősebben működnek.

A kapitalista társadalom marxi fejlődéstudományról röviden elmondhatjuk, hogy az ipari koncentráció igaz és igaz a fokozódó osztálykialakulás, a munkásosztálynak minden országban való növekedése.

A munkásosztály mellett csak még egy osztály szaporodik állandóan, az alkalmazottak, tisztviselők osztálya. Az Amerikai Egyesült Államokban 1899-től 1909-ig az ipari üzemek száma, a kisipari műhelyeket és az inkább elárúsító üzleteknek tekinthető kisebb vállalkozásokat kivéve, 207.500-ról 268.500-ra, 29 százalékkal emelkedett, ugyanakkor a bérmunkások száma 4.7 millióról 6.6 millióra, 40 százalékkal emelkedett, míg az alkalmazottak száma 364.000-ról 790.000-re növekedett és ez 117 százalék emelkedésnek felel meg, ami nagyobb mint az ipari befektetett tőke 105 százaléknyi emelkedése. Ugyanezt a képet mutatja a német statisztika és a többi kapitalista országok statisztikája is, amelyekben az alkalmazottaknak, ez új középosztály tagjainak száma százalékban kifejezve, gyorsab-

ban növekedik, mint a bérmunkásoké. De ez az új középosztály másképp gondolkozik és más karakterű, mint a régi. A nagyvárosok hatalmas kereskedelmi vállalkozásainak alkalmazottai között számos nagyon jól fizetettet találunk. Sőt vannak egyesek igen nagy fizetéssel is. De mellettük az összes alkalmazottak 70-80 százaléknyi többsége szűkös jövedelmével egyszerűen bérmunkásnak tekinti magát és bérmunkásként gondolkodik is.

A koncentráció tanával együtt tehát érvényes marad a munkásosztály és a tőkéből függő egyéb rétegek növekedéséről szóló tanítás is.

És ez elvezet bennünket a marxi elmélet egy további alkotó részéhez, a proletariátusnak a kapitalista társadalomban vívott osztályharcához.

A proletár-osztály állandó növekedésének megállapításával gyakran az *elnyomorosodás* (Verelendung) kérdését is össze szokták kapcsolni. Igaz-e a munkásosztály elnyomorosodásáról szóló tanítás. Ha az elnyomorosodást (Verelendung) szó szerint, a nyomorúság abszolút növekedésének értelmében vesszük, azt kell mondanunk, hogy a nyomor a fejlettebb országokban nem növekedik a Marx képzelte formában. De a társadalmi különbségek mind kiáltóbbakká válnak. Az előbb előadtam, hogy a társadalmi piramis más fejlődést mutat, mint ahogy annak idején hitték. A munkások s a népesség kis jövedelmű nagy tömege és a gazdagok közötti távolság mind nagyobb lesz. Ha a vagyonosok száma nem is csökken, sőt inkább növekszik, a társadalmi különbségek is növekednek. És az élet követelményei is növekednek. A munkásosztály növekvő igényeit és élvezetvágyát szokták fölhánytorgatni. Nem akarok hosszasan beszélni arról, mily jelentősége van az elégedetlenségnek a kultúra fejlődésében; de arról még sem szabad megfeledkeznünk, hogy nemcsak a *munkás* fokozza igényeit, hanem az *élet* is új követelményekkel lép föl és a modern fejlődés, a haladó kultúra is fokozza az igényeket. A régi nyomorúságos élet sok tekintetben nem is folytatható már. Sok városban a munkás már nem is tudna szert tenni – és ez bizonyos szerezése – a régi szabású lakásokra. De az új fajtájú lakást drágábban kell megfizetni. Ép így van ez a bútorkkal és a többi szükségleti cikkekkel is. Egészen természetes, hogy a kultúra fejlődésével a munkás élete módja is megváltozik, amint a modern élet egyéb követelményeihez, p. a közlekedés modern formáihoz is mindenképpen alkalmazkodnia kell.

Amint a munkásosztállyal szemben támasztott igények növekednek, szervezkedése szükségszerűvé válik, mert az egyes munkás a tőkével szemben anélkül védtelen volna és játéklabda a piacon, függésben a konjunktúra változásaitól, amelynek kedvezőtlen fordulatai ellen védekeznie kell. De ez a szervezkedés nemcsak a munkásság, hanem általában az egész társadalom szempontjából szükséges. Aból az egyszerű okból, mert a munkásosztály egész létével a társadalmi fejlődéshez van kapcsolva, ahogy egyetlen társadalmi osztály sem. A munkások csak nyerhetnek a társadalmi fejlődés során, míg a többi osztályok vagy félnek attól, hogy veszíteni fognak, vagy

valóban veszíteni is lesznek *kénytelenek*. A munkásnak mint osztálya tagjának életérdeke, hogy a fejlődés útjában álló összes akadályok ellen küzdjön. Ez nem akar a munkásosztály tendenciózus dicsérete lenni. Alaposan megfigyelt igazság ez, amely legjobban a városi képviselőtestületekben és a parlamentekben bizonyosodott be, ahol, mióta a munkások választójogot kaptak, a munkások képviselői is helyet foglalnak. Nem egy bizonyítékunk van arra, hogy a haladotabb országokban, bármily élesen álljanak is munkás- és polgári pártok egymással szemben, a polgári osztály becsületes reformerei és szociálpolitikusai minden reményüket, sőt talán egyetlen reményüket a munkásosztályba és a munkásság szervezeteibe helyezték. Hallgassák csak meg a professzorokat, tudósokat, statisztikusokat, sőt még a minisztériumi tisztviselőket is, mikor maguk között oly reformokról beszélnek, melyeknek szükségességét fölismerték. Egyedül a munkásság erejében és akciójában bizakodnak. Berlin egykori elhunyt főpolgármestere, Kürschner dr., aki egyáltalában nem volt radikális embernek nevezhető, mondta egy ízben a berlini szocialista városi képviselőkről:

– A plénumban, a nagy plenáris üléseken természetesen gyakran nagyon boszantanak bennünket, de a bizottságokban ők a legmegbízhatóbb támaszaink.

Ezt úgy kell érteni, hogy a városi magisztrátusok természetesen kénytelenek a város és a szélesebb néprétegek általános érdekeire figyelemmel lenni akár bizonyos polgári körök külön érdekeinek sérelmével is. E tevékenységükben a munkásképviselő a legerősebb támaszuk. A munkásoknak nincsenek helyi külön érdekei és csak természetes, hogy képviselőik az általános érdekek szolgálatában együtt-haladnak a magisztrátusokkal.

A parlamentben nem szoktak ily nyílt elismeréssel megemlékezni a munkásosztály képviselőiről, de azért módomban volt már többször megfigyelni, hogy mikor a német birodalmi gyűlés szociáldemokrata tagjai a kormány jóbarátaival, az agrárius és a többi konzervatív urakkal és követeléseitekkel élesen szembeszálltak, a miniszteri arcok mennyire földerdültek, mintha azt mondanák: „Hála istennek, hogy csak szociáldemokráciánk van!”

Tisztelt jelenlevők! Önök talán nem látják mindjárt, hogy Marx teóriáját, amely a proletariátus felszabadítása kiinduló pontjának a politikai forradalmat tette meg, az előadott jelenségek megerősítették. De nem szabad megfeledkezniük arról, hogy a mikor Marx 1847-ben elméletét megalkotta, a munkásosztály még sehol a világon sem birt *szavazati*, joggal, kivéve Svájcot, ahol parasztok és kereskedők voltak túlsúlyban. Angliában, Franciaországban a munkásosztálynak nem volt képviselője; a szavazati jog mindenütt magas cenzushoz volt kötve. Még 1866-ban, amikor Marx *Kapitál*-ját befejezte, sem volt a munkások szabad választójoga sehol valóban biztosítva és ahol formálisan meg is volt, gyakorlása a legnagyobb nehézségekkel járt. És ezért kellett Marxnak és barátainak azt hinniök, hogy a politikai hatalmat a már tűrhetetlenné vált viszonyok között élő mun-

kasok szervezetei csakis a szó régi értelmében vett forradalom útján szerezhetik meg. Kimutattam már, mennyire megváltozott idő közben a fejlődés menete és mennyire kénytelen volt a törvényhozás új utakra lépni. Egészen más közélet fejlődött ki. A parlamentek s a helyi képviselők vagy demokratikusuk vagy a demokratizálódás útján haladnak. Es ezzel a mozgalom formájának és a munka sorrendiének is meg kellett változnia.

Sajnos, nem áll módomban, hogy Marx egész kommunista elméletét és a tőle és Engelstől a Kommunista Kiáltványban felsorolt íorradalmi cselekedni valókat egyenként megbeszéljem. De ha önök a Kiáltvány illető fejezetét alaposabban megnézik, látni fogják, hogy a hagyományos jogi és tulajdonviszonyokon a forradalomtól várt változtatások jó része első sorban a munkásság harcának következményeképp már megvalósult.

Lehet, hogy a forma más, de a tartalom vagy azonos, vagy mindinkább azonosná válik. Senki sem tagadhatja, hogy a társadalom átalakulása felé haladunk. Nem láthatjuk előre, vajjon békés vagy viharos lesz e ez a fejlődés és hogy milyen szenvedéllyel és energiával és a szervezkedés milyen eszközeivel kell még majd harcolni. A társadalom átalakulása összes berendezéseiben, jogi vilémé^/eiben, politikai fogalmaiban és erkölcsi nézeteiben is megnyilvánul és a társadalmi szolidaritásnak a réginél lényegesen különböző fogalma fejlődik ki. És ez átalakulás legerősebb szociális és egyéni faktora a politikai, szakszervezeti és szövetkezeti téren szervezkedett munkásosztály.

Így tehát a marxizmusnak mind a három nagy területe, történelem-filozófiája, a tőkés társadalom analízise és a munkásság osztályharcának tana, újabb kutatások és a társadalom újabb fejlődése következtében részleteiben módosulást szenvedett. Alapgondolataiban azonban igaznak bizonyult, legmélyebb gondolatait a fejlődés igazolta. És még egyszer hangsúlyozom, hogy eljő majd az az idő amikor a munkásosztály, amely a nagy, haladott országokban már ma is a legerősebb társadalmi osztály, az uralkodó osztály lesz oly értelemben, hogy eszméit, erkölcsi fogalmait, osztályhelyzetéből folyó jogi és morális nézeteit a társadalom arculatára fogja nyomni, amikor előretörésének ereje alatt a napi hatalmak mind összeomlanak és ő lesz a politikai hatalom birtokosa az államban és az országos közszellemet ő fogja kialakítani. És Marx ezt előre látta. És hozzátehetjük, hogy éppen a munkásosztálynak már meglévő és milliókra kiterjedő szervezetei hatásukkal bizonyítják, hogy a munkásság győzelmétől nem kell féltetni a kultúrát, hogy a szervezkedés növekedésével műveltségre való mind intenzívebb törekvés hatja át a munkásintézményeket és intézményeinek kifejlesztésével a kultúra javainak értékelése és megértése is növekedik a munkásság körében. Terjed annak a fölismerése, hogy a szerző és a munkamód, az embernek a természethez való viszonya, a politikai s általában a társadalmi fejlődés meghatározója és hogy a tőkés termelés és a neki megfelelő gazdaság egy új társadalom tárgyi előfeltételeit és szubjektív erőit teremti meg és hogy ez erők közép-pontja a munkásosztály. Ez a megismerés az, ami a marxizmusban

maradandó. A munkásság győzelmét nem lehet kétségbevonni.

És hogy ez a győzelem el nem maradhat, azt engedjék végül egy kis képpel illusztrálnom. A XVII. század angol forradalmában, „volt egy idő, amikor a hadsereg, az ország akkori demokráciája attól félt, hogy főemberei, Cromwell, Fairfax és a többiek ismét elárulják Károly királynak, aki egy vidéki kastélyban volt internálva. És akkor egy fértiu az egyik demokratikus ezredből, Joyce zászlós két szakasz dragonyossal a királyi kastély elé vonult, belépett a király szobájába és őt fogolynak nyilvánította. Károly király meghatalmazását kérte tőle. A zászlós az ablakhoz lépett, kinyitotta és a két szakasz dragonyosra mutatott: „íme, az én meghatalmazásom.” És Károly király, akinek volt némi érzéke a humor iránt, így felelt: „Nagyon világos kézírás”, és megadta magát.

Ha ma Marx szellemét földézhethetnénk és így szólnánk hozzá: Ezeket és ezeket az elméleteket állítottad eléink és ezt a jövőt rajzoltad meg. Hol vannak bizonyítékaid? Marx szelleme így felelhetne nekünk: Tekintsetek a világ sok-sok millió, politikai munkáspártokban, szakszervezetekben és szövetségzetekben szervezett munkására, tekintsetek az állandóan növekvő ismeretekkel, állandóan növekvő alkotókészséggel es állandóan növekvő alkotóképességgel gazdag munkásokra a parlamentekben, a községi testületekben: ezek az én bizonyítékaim.

Valóban ezek a bizonyítékai annak, ami a marxizmusban maradandó.

Polgári radikálisok, szocialisták és történelmi ellenzék.

Polgári radikális pártalakítás küszöbén előtérbe lép egynéhány olyan kérdés, amely annakelőtte csak halvány körvonalaiiban jelentkezett.

I.

A munkásmozgalom számára ez a különválás régóta óhajtott állapotot valósít meg. Egy évtizede hirdetik a szocialisták annak elkerülhetetlen szükségét, hogy a polgári elemek tudatára ébredjenek önérdéküknek, annak a kiegyenlíthetetlen ellentétnek, amely a polgári lét és a polgári kultúra között egyrészt, a nagybirtok és az egyház uralma között másrészt van. Gúnnyal és megvetéssel sújtották a dzsentrí-uralomtól hipnotizált és a korrupció hasis álmát alvó középosztályunkat, de buzdítással és támogatással segítették a polgári öntudatra ébredő radikális elemeket. Joggal becsmérelték a gyárost, aki helyett a munkásának kell gondolkodnia és hatalmas agitáló erővel sürgették, hogy a feudalizmus gyámkodása alá helyezkedő polgárság végre nagykorúvá váljék és ne hárítsa a munkásságra igazi érdekeinek felismerését és az azokért való küzdelem terhét. A magyar szociáldemokrata pártnak – mondhatni – egyik program-pontja valósul meg, amikor az önálló polgári radikálispárt végre létesül.

És amily mértékben közeledünk a párt megalakulásához, olyan mértékben tisztulnak és öltenek testet e párt erőforrásai és világosodik meg annak önálló hivatása a mai magyar közéletben. Csak most tűnik ki, hogy a polgári radikalizmus eszméi már milyen mélyen hatoltak bele a progresszív közvéleménybe és hogy önálló radikális párt nélkül is a radikalizmus már tényező Magyarországon. A helyzet külső megnyilatkozása, igaz, az volt, hogy a radikalizmusnak pártja csekély és szembeötlő volt, hogy hátvédje, eszméinek visszhangozója és ezzel politikai hatóképességének forrása nagyrészt a szervezett munkásság támogatásában rejlett. De egy önálló radikális párt megalakítása az éremnek eddig a tekintetek előtt elrejtett másik oldalát is megláttatja. Mert nemcsak a radikálisok köszönnek sokat annak a viszhangnak, amelyre eszméik a munkásság táborában találtak, hanem a munkásság mozgalma is Magyarországon jelentőségének, súlyának és tekintélyének nagy részét éppen abból meríti, hogy az utóbbi évtizedben szinte teljesen a polgári radikalizmus érveivel és jelszavaival a polgári radikalizmus céljaiért harcolt. A szociáldemokrata párt éppen azáltal tett szert arra a hegemon szerepre, amellyel nemcsak az egész progresszív közvéleményben, hanem azontúl is, a történelmi ellenzék pártjait beleértve, szinte mindenütt bír, ahol csak Magyarország kulturális haladásának kérdése szóban forog, mert nyíltan és következetesen vállalta a polgári Magyarország kiépítésének programját. Hiszen az ipari proletariátus és az aránylag kis számú, de kíméletlen ipari nagytőkés közötti osztályharc a feudális magyar közéletben még hullámot nem vetett és a modern munkásmozgalom ütköző kérdései még nincsenek belekapcsolva a magyar parlamentarizmus rendszerébe. A szociáldemokrata párt ezért a közéletben szükségképen nem a munkáskérdést, hanem a polgárság kérdéseit képviselte, nem a kapitalizmus, hanem a feudalizmus elleni harcot hirdette. A feudalizmus elleni harc az ipari kapitalizmus kiépítéséért – ez a jelszó tette ki e párt közéleti jelentőségét és ez volt gyakorlati sikereinek legtöbb okozója.

Kétségtelen, hogy e megfontolások, míg egyrészt biztatóak azon munkakör és annak elismertetése tekintetében, amely a küszöbön lévő radikális pártra közéletünkben vár, addig másrészt a szociáldemokrata párt jelentőségét a jövőben csak látszólag csökkentik azzal, hogy azt leghatásosabban folytatott propagandájában helyettesíteni és attól felmenteni fogja az új pártalakulás, mert a valóságban a munkáspártot az eddiginél kedvezőbb, mert sajátos feladatainak jobban megfelelő és ezért az ország egyetemes fejlődése szempontjából is kívánatosabb irányba fogja terelni a polgári párt megalakulása. A különválás első eredménye tehát az lesz, hogy a polgári politikát és a feudalizmus elleni küzdelmet a radikálisok, a munkásmozgalmat és a kapitalizmus elleni harcot pedig a szocialisták fogják képviselni.

De a munkásmozgalom ezzel egy másik közelebbi nézőpontból is sokat nyer, mert legsebezhetőbb pontjainak egyikén részesül hatásos támogatásban. A munkásmozgalom erejét eddig lekötő és a hatalommal szemben alkalmazott magatartását többnyire szükségképen eldöntő

szempont a munkásság szociálpolitikai intézményei fenállásának biztosítása volt. A magyar feudalizmus politikai léhaságát jellemzi, hogy a beteg munkást nyomorában támogató betegsegélyezést és balesetbiztosítást részben politikai indokokból létesítette. Joggal feltehető volt tehát róla az a kíméletlenség, hogy ezen indokok elmúltával, tehát lényegében szintén politikai indokokból, le fogja rombolni ismét ezt az intézményt, gyógyszer és segély nélkül fogja hagyni a sínylődő munkást. Amint pedig a munkásság jóléti intézményei forogtak kockán, a munkásság jólétéért küzdő párt nem tehetett másként, minthogy számolt az olyan erőszak lehetőségeivel, amely a politikai harcban még a társadalmi Vörös Kereszt lobogója előtt sem hajlik meg. Már pedig a koalíciós és a munkapárti püspökök és grófok becsület-fogalma megengedhetőnek vélte, hogy a beteg munkást túsul tartsák egészséges bajtársainak magatartására és az egész ország jólétéért politikai harcot folytató munkástábor ellen ütőkártyának játsszák ki a munka gazdasági elesettjeiről gondoskodó jóléti intézményeket.

Így lett szociálpolitikai intézményeiből a munkásmozgalom számára nem vár, hanem csapda, taktikai helyzeteinek állandó Achilles-sarka, a stratégiai felvonulások Ephiáltesz-útja.

Amint azonban egy polgári radikális párt a munkás betegsegélyezést feltétlen védelemben tudja részesíteni úgy, hogy az nem többé mint a szociáldemokrata párt, hanem mint az ipari béke és a polgári kultúra nélkülözhetetlen követelménye jelenik meg a közvéleményben, akkor egycsapásra megszűnik az a visszás helyzet, hogy a szociáldemokrata párt kénytelen magatartását egy minden pártszemponton felülálló közérdekű intézmény szempontjából irányítani. A magyar munkásmozgalom először is azon a ponton nyer így védelmet, ahol annak legfájdalmasabb gyöngéje rejlik és a külön polgári párt megalakítása által ismét homloktérbe kerülő saját osztályfeladatainak megoldására teljesen szabad keze lesz.

Nem szükség külön magyarázni, hogy ez immár nemcsak a munkásságnak, de az ország összes feltörekvő rétegeinek szempontjából mennyire kívánatos. Hisz mindjobban terjed és izmosodik meg az a meggyőződés, hogy a feudális uralom megtöréséhez Magyarországon hatalmas erőfeszítésre lesz szükség. A védekezésbe szorult feudalizmus a legkétségbeesettebb eszközöktől sem riad vissza. Ilyen eszköz volt először, amikor az általános választójog meghíúsítására, programját sutbavetve, a *koalíció* formájába vette kezébe a gyeplőt, majd amikor másodsor állott csőd előtt a latifundiumos rezsim, *Tisza* vállalkozott arra, hogy statáriumba borítva az országot, fegyverrel akadályozza meg az általános választójog győzelmét. Mire harmadszor fognak szemben állani haladás és reakció ebben az országban, az eddigi, semmitől vissza nem riadó eszközökből következtethetni lehet, hogy koalíciónál és munkapártnál is kétségbeesettebb kíméletlenséggel fogja megküzdeni élet-halál harcát a magyar nagybirtokos osztályuralom. . . A munkásságnak is valóban forradalmi harcra kell felkészülnie.

Elérkezett viszont az ideje annak is, hogy a radikálisok tettekkel bizonyítsák be, hogy a munkásság bajtársai e nagy harcban. A szocialista jelöltre szavazó mitläuferek száma amúgy is igen jelentékeny lesz. De a radikálisok agitációs munkájával felkutatott, megdolgozott, összeszervezett és a munkáspárti jelölt támogatására vezényelt mitläuferek száma a szervezetlenekénél sokszorosan nagyobb lesz és nemegy kerületben fog ezzel eldőlni a szocialista jelölt javára a választás sorsa.

A polgári radikálisoknak a munkáspárttól való elkülönülése, mint látnivaló tehát, mindkét oldalon üdvös felszabadulást jelent' saját külön feladataik érdekében. A szociáldemokrata párt integrális munkáspárttá alakul, a polgári radikálisok pedig a magyar társadalmi szabadságharcnak durva kövön dolgozó közkatonaivá lesznek.

II.

Az ellenzékben szövetkezett történelmi pártokkal szemben a polgári radikális párt megalakulása már magában hadüzenetet jelent. Nem a jelen politikai helyzetre értjük ezt, amely nemcsak hogy minden progresszív embert, de még csak minden magát megbecsülő egyént is a kormány elleni harcban szövetségesévé kell hogy tegyen minden pártnak, amely ezt az elvetemült klikket leleplezni, legyűrni és a népítélet pallosa alá juttatni igyekszik, – hanem értjük ezt elvonatkoztatva mindenféle ad hoc alakulástól és konfigurációtól.

De még a kormánybuktatás szűkebb szempontjából is égetően szükség van külön polgári radikális pártra. Mert a történelmi ellenzék a kormányt megbuktatni nem tudja és nem is tudhatja. Ámbátor ismeri azokat az aknákat, amelyeket csak fel kell robbantania, hogy légerőpüljenek az ellenség sáncai, – nem meri megnyomni a gombot, amely az aknákhöz szolgál. Ezek ugyanis, ha egyszer felröplenek, épen úgy romba fogják dönteni a mai ellenzéki pártok minden hadállását, mint ahogy egyetlen lökésükre összeomlanak a kormány”nak bevehetetlennek látszó bástyái. De ritka politikai párt vállalkozik Dugonics Titusz szerepére. Ezért van a kormány elleni harcban az ellenzék arra ítelve, hogy csupán a hatástalan fegyverek között válogathasson, mert a hatásosokat öngyilkosság nélkül nem lehet felhasználnia. Miért küzdött például a demokratikus választójogért sikertelenül az ellenzék? Lássuk be végre, hogy nem Tisza erőszaka, hanem álláspontjának belső gyöngesége okozta bukását. Hiszen az ellenzék küzdelme nem irányult, egy pillanatra sem, sem a feudalizmus megtörésére, sem a szekularizációra vagy a progresszív adóra, sem az állami, felekezetlen oktatásra vagy a nemzetiségeknek igazi egyenjogúsítására, egyszóval arra a forradalmi átalakulásra, amelyből az egységes, szabad, dolgozó Magyarország megszülethetnék. Hiányzott tehát voltaképpen a mélyebb oka és indoka, a valódi igazolása az általános választójogért folytatott harcának. Mert a mai feudális Magyarországot – igaza van Tisza Istvánnak – csak a szűk választójoggal, papi segítséggel és közigazgatási visszaéléssel, korrupcióval és erőszakkal lehet fentartani és csak az nyúljon a magyar

oligarchiának ezekhez az alkotmánybiztosítékaihoz, – igaza van Tiszának, – aki a latifundiumok feldarabolását, az egyház hatalmának a megtörését, a dzsentrivilág alkonyát és az úri Magyarország napjának leáldozásával a dolgozó néposztályok uralmát kívánja biztosítani. Százszor is igaza van benne Tiszának: aki az ő uralmát általános választójoggal buktatná meg, az megbuktatta ezzel a földbirtok egyeduralmát Magyarországon ... Ezért folytathatott az ellenzék csupán látszatharcot Tisza ellen és ezért ál-ellenzék Magyarországon az egész ellenzék. Ál-ellenzék, mert uralmon ma Tiszával valójában a nagybirtok és az egyház vannak, annak pedig igazi ellenzéke a magyar képviselőházban nincsen! A dolgozó néposztályok elnyomtatása az az ekrazit akna, amelyen haláltáncát járja az egész mai magyar politika. Mi félelem nélkül fogjuk megnyomni a gombot és a nagy kitörésben el fog tűnni a magyar feudalizmus Tisza Istvánnal együtt. De mire kitisztul a láthatár a hamuesőtől és a füstfelhőktől, – a történelmi ellenzék sem lesz sehol.

A polgári radikális pártnak különben is a létalapja, keletkezésének az indoka és programjának a kerete, minden mondanivalójának a gyökere épen az a felismerés, amelyet „Sesam”-ként csak ki kell mondani, hogy megnyíljanak az Új-Magyarország kapui: hogy a mi alatt ma szenvedünk, szomorú szegénységünk, amely koldus fájdalommal és szégyennel tölti el szívünket, a poros szürkesség, amely ellep, valahányszor bevágtat velünk a vonat a dévényi csapóajtón, az irigy düh, amellyel belemeredünk, amíg a sorok össze folynak szemünk előtt, a lapok külföld-rovatába, amelyben rövid hírek szólnak hazákról, ahol például egy Lloyd George nevű pénzügyminiszter hirdeti a szabadság és népjólét ígét olyan kultúrállamban, amelyben az utolsó polgár is megvetéssel fordul el a Lukács- vagy Tisza-féle politikus nevének hallatára, – de nemcsak lelkünk minden fájdalma, hanem a kivándorlás égbekiáltó viviszekciója is, amely nem nyulakat, nem kutyákat, amely élő embereket, egy egész vonagló nemzettestet kínoz meg az éhség késével és csapol belőle magyar vért, hogy feketén elfolyjon coloradói bányák mélyén, – a drágaság, amely mint ellenséges várost, éheztetni ki ínséges népünket, hogy alamizsnáért koldulja magát munkába a föld urainál, – a kegyetlen adó, amelyet haláltáncos víg dobpergés között hajtanak be, ahelyett hogy megvennék a tízezer- és százezerholdasokon, akik külügyi majálisaikra költik azt – el, ennek a mi szegény, szeretett hazánk népének minden tudatlansága, amely alatt szenved, ipái talán, egy kés, tüdővészes, aszályos, áradásos nyomora, mindaz ami kedvetlenekké és megalkuvókká teszi itt a gyöngéket, de elkeseredettekké és forradalmárokká a bátrakat – hogy mindez a kín, igazságtalanság és átok, egy egyetlen osztályeszmének, egy egyetlen hatalmi helyzetnek, *egy egyetlen rendszernek a kifolyása*. De ez nem minden: ami ezt a rendszert valóban egyetemessé, mindent meghatározó fontosságúvá teszi, épen az, hogy annak következményei ellen küzdeni, ellene parlamenti vagy társadalmi utón a harcot fölvenni nem lehet csak úgy, ha a maga egész valóságában, a maga mezítelen csupaszságában

tárjuk azt fel és alapjaiban tagadunk meg vele minden közösséget. Ehhez a rendszerhez pedig hozzátartozik az egész mai magyar politika, minden pártjával, egész sajtójával és közéleti módszereivel együtt. Hozzá tartozik ehhez épen úgy a közjogi alapon való pártalakulás, mint az az elemi iskola, amelybe a későbbi választó el nem jár, mert mezei munkát végez éhbérért, avagy pedig eljár és papi kezek formálják agyát későbbi választói kötelességeire, hozzá tartozik az ellenzéki pártok nacionalizmusa, sovinizmusa és klerikalizmusa, épen úgy, mint ami mindennek alapját teszi: maga a néppusztító nagybirtoknak, az élősködő dzsentrinek és a falánk papságnak az osztályuralma. Hiszen a koalíció és a Lukács-rezsim egyikek voltak a panama gyakorlati felmagasztalásában; Günther és Balogh találkoztak abban a közös sajtótörvényben, amelynek a szívük örvend. De hisz egyikük ők mind ennek alapjaiban: a földbirtok uralmának a fentartásában is. És hogy valóban gyógyíthatatlanul inficiál a morbus latifundii, épen a Tisza-féle rémuralom bizonyította be legjobban azzal, hogy bármilyen kétségbeesetten kapkodott is segítség után az ellenzék és végül ráfanyalodott még a demokratikus jelszavakra is, – a végpusztulással szemben sem élt igazán és komolyan ezzel a kezébe adott íegyveivel, még az önmegsemmisüléssel szemtől-szembe is erősebb volt benne romlott osztálynevelése, mint a létfentartási ösztön . . . Kormány és ellenzék egyetlen rendszer termékei és egyetlen vihar fogja kidönteni a korhadt fát, minden élvezhetetlen, mérges gyümölcseivel együtt.

Ne mondja senki, hogy ezek elvont igazságok, de a valóságban hiába, mégis vagy a kormányon vagy az ellenzéken át vihet csupán az út elveink megvalósítása felé. Igaz, ma még vagy csak a közel jövőben is, a választók többségét álláspontunknak megnyerni nem tudjuk. De ebből éppenséggel nem az következik, hogy bele kell nyugodnunk a mai két-párt-rendszer adottságaiba és hozzá kell hasonlalnunk a mai ellenzékhez, hanem ellenkezőleg az, hogy saját és integrális programmunk alapján tömörítenünk kell a progresszív erőket. Egy kis csoport is, ha ilyen megbízással kerül a képviselőházba, számarányát meghaladó súllyal esne ott a latba. Az eszmék területén áll a Werbőczy-féle elv: non numerantur, sed ponderantur. Az érvek ereje és a nézőpontok világossága fog súlyt adni annak a kisszámú csapatnak, amely azokat a politikai jelszavak zűrzavarában bátran és megalkuvás nélkül hirdeti. A szocialisták által mindenben támogatott radikálisok a mai kormány ellenzék-féle párbaj-kódexes parlamentarizmus helyébe a vitális erők kíméletlen mérkőzését fogja meghozni. Az a nagyúri műkedvelő előadás, amely ma ott folyik, végezetül is csak passzió és ha komolyra fordul, akkor is bandázspolitizálás marad, ahol az osztályérdek ütőereit kölcsönösen hallgatólagos megegyezések párnázata védi. A konvencionális hazugságok tegeződő parlamentje kérlelhetetlen életérdekek arénája lesz. És csakhamar megfordul a közélet tengelye: nem párbaj-segédnek állanak többé egymással szemben, hanem a haladás és a reakció világtengelye körül forog minden politika.

Bizunk benne, ki fogunk verekedni a polgári Magyarország számára egy talpalatnyi földet kívül az oligarchia *világán* és ez az egy pont elég lesz számunkra ahhoz, hogy kiforgassuk sarkaiból a magyar osztályuralom glóbusát!

Polányi Károly.

A kultuszminiszter programja.

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter a laikus tájékoztatatlanságnak egy csomó tévedése után elkövette végre legutóbbi költségvetési beszéde alkalmával azt a reakciós színvallást is, amelyet tőle az előzményekből ítélve mindenki méltán várhatott. Mondott t. i. ebben a költségvetési hosszú beszédében egy olyan reakciós közoktatási programot, amelyben szembehelyezkedett az iskolák államosításának, a vallásoktatás kiküszöbölésének s a középiskola radikális reformjának követeléseivel; ellenben pártját fogta a katolikus autonómia és kongrua megoldásának, a felekezetek fokozottabb anyagi támogatásának a felekezeti iskolák további fejlesztésének és közben szórakoztatta a közvéleményt adatainak és fejtegetéseinek, – mondjuk így – súlyos tévedéseivel.

Dicsekvéssel kezdette beszédét, mondván, hogy 1868 óta a $2\frac{1}{4}$ milliós tárca költségvetése majd 160 millióra emelkedett. Nagyon homályosan, a közérthetőségtől óvatosan tartózkodva beszélt ugyan arról is, hogy ennek a valóban nagy költségvetésnek egy része, – ő nem mondta, hogy igen tetemes része, – nem a közoktatás emelésére, hanem a felekezetek terheinek csökkentésére szolgált: ennek dacára mégis meglepődik azon, hogy különböző társadalmi körökben az iskolák államosításának és a vallásoktatás kiküszöbölésének törekvéseivel találkozik. Pedig ez a dolog még logikailag is egyenesen következik a miniszter premisszáiból. Mert hiszen ő maga a költségvetés száraz adataiból kénytelen kiolvasni azt a kiabáló ténytet, hogy a felekezetek immár nemcsak, hogy nem vesznek részt a köznevelés fejlesztésében, hanem még régebbi közreműködésük terheit is egyre fokozódó, nagy arányokban igyekeznek az államra áthárítani; micsoda feje tetejére állított logikával lehet tehát kormányprogram gyanánt kimondani azt, hogy a magyar állam a nemzeti élet legfontosabb alapproblémáinak egyikét, a közoktatásnak fejlesztését továbbra is hagyja meg azoknak az egyházaknak a kezében, amelyek a régmúlt időkhöz képest megváltozott újabb viszonyok között immár hosszabb idő óta sem képeseknek, sem hajlandóknak nem mutatkoztak arra, hogy tanító hivatásuk ,t még csak a régebbi kisebb keretek között is teljesítsék.

A miniszter úr különben a saját hivatalos jelentéséből megállapíthatja, hogy például az elemi népiskolai tanítók száma a felekezeti iskolákban 1868 óta 1912-ig 93 %-ról leszállott 60 %-ra és

az a 60 % is csak névleg és jogilag tartozik a felekezetekhez, tényleg azonban ezeket is az állam fizeti, azokkal a felekezeteknek kiutalt sok millióra menő tandíj kárpótlásokkal, fizetéskiegészítésekkel és egyéb segélyekkel, amelyek az Apponyi és Zichy-féle törvények óta roppant nagy összegekkel terhelik meg a közoktatási tárcát anélkül, hogy e nagy megterhelések fejében csak egyetlen egy új iskolát, avagy egyetlen egy új tanítói állást kapott volna a magyar közoktatás.

Amikor tehát Jankovich miniszter úr állást foglal a felekezeti oktatás további fenntartása mellett, akkor ez azt jelenti, hogy Magyarország közoktatási minisztere továbbra is ragaszkodik a 68%-ra menő egy tanítós, osztatlan, vegyes iskolához, a túlszűfolt, 8 hónapnál is rövidebb ideig dolgozó osztályokhoz, az egymillióra menő iskolázatlan iskolakerülőkhöz; vagyis mindazokhoz a kulturális nyomorúságokhoz és égbekiáltó bűnökhöz, amelyeket a tudatlan és lelkiismeretlen magyar politika a felekezeti iskolák megtűrésével követ el a nemzet jövő generációival szemben.

A történelmi érdemekre hivatkozott a miniszter úr s az ellenzék-télen parlament élénk helyeslése közben azt fejtegette, hogy ő hű marad az eddigi tradíciókhoz . . . Hát ez is nagyon furcsa. Mert az eddigi tradíciók a miniszter úr nyilatkozatával és cselekedeteivel homlokegyenest ellenkeznek. Az egyházak t. i. egykor igen kiváló szolgálatokat tettek a magyar honvédelem ügyének, majd gondozták az igazságszolgáltatást és közigazgatás némely funkcióit, pénzt is verettek s ma már mégis mindezeket a funkciókat elvette tőlük az állam, maga végezi azokat s talán még Jankovich miniszter úr is elismerheti a változásoknak helyénvalóságát és célszerűségét. Ugyanez az eset forog fenn az egyház köznevelési funkcióival szemben is. Valamikor az egyházak, nem jól ugyan s mindig csak saját közvetlen érdekeinek megfelelően, de mégis tényleg elvégezték a magyar közoktatásnak az akkori viszonyok közt lehetséges feladatait; ma már nem is akarják, s nem is tudják ezt a megnövekedett hivatást betölteni: a történelmi tradíciók szigorú analógiája szerint tehát, amint a honvédelem, az igazságszolgáltatás, a pénzverés, az anyakönyvezés stb. stb. állami föladattá vált Jankovich közoktatási miniszter urnák kötelessége volna az iskolák államosítási programja mellé állni. De nemcsak a történelmi tradíciók elégiás hangulatai, hanem a mindennapi élet kérlelhetetlen követelése is ezt az utat jelölik ki a magyar politika számára és minket valóban nagyon hidegen hagy a miniszter urnák az a naiv kijelentése, hogy a kulturális, a társadalmi s a felekezeti béke fenntartása érdekében szembe fog szállani az államosítási iskolapolitikával. Az emberi haladás robogó szekerét az ilyen kijelentések, szembeszállások még sohasem akasztották meg.

Azután meg azzal a bizonyos kulturális, társadalmi és felekezeti békével is furcsán vagyunk mi egy kissé. Nagyon sokan azt tartjuk, hogy a mai magyar állapotokat csak igen erős, egyoldalú túlzással lehet kulturális, társadalmi és felekezeti *békének* nevezni. Az iskoláink tanterveiben, úgy a tanítás céljainak megállapításánál, mint a tananyag kiválogatásánál minden érdekl szemben domináló szerepet

kapott az u. n. keresztény világszemlélet és valláserkölc; a társadalmat keresztül-kasul szövik, látható és láthatatlan szálaikkal a klerikális egyesületek, szervezetek és pártok; a felekezetek pedig részint egyenkint, részint egyesülten politikailag és gazdaságilag is szervezkednek eddig tőlük soha nem látott munkálkodásokra: és ezeket az állapotokat a jóságos, naiv Jankovich miniszter úr elnevezi a béke boldog korszakának. Ő pedig, mint a *treuga dei* középkori páncélos vitéze lángpallosával csapkod felénk, akik békétlenkedésünkkel meg akarjuk zavarni a mennyei harmóniát . . . Nos, miniszter úr, csakugyan megzavartuk ezt az eddigi békét s nyíltan megmondjuk előre, hogy még továbbmegyünk és egészen föl akarjuk azt borítani. Mert mi tudjuk, a saját bőrünkön érezzük napról-napra, hogy ez az ön békéje egyfelől a félrevezetett tömegek megnyugvása, másfelől a terrorizált vélemények és lebilincselte akaratok tehetetlensége. A klerikalizmus zsarnoki uralma és a kultúra szégyenletes rabszolgája. *Antilla theologiae* lett a kultúra újra s a klerikalizmus beállította ezt a szelíd szolgálót az uralkodó osztályok igáiba. Ez azonban korántsem a békének megállapodott nyugalma, hanem az eldöntetlen küzdelmek csata előtti készülődése. A modern demokrácia indult el a középkori maradványok ellen s a győzelem előjeleinek egyike az is, hogy az ellenfél táborkarában még a főemberek sincsenek tisztában az erőviszonyok tekintetében. Még a vallás-közoktatási miniszter is abban a rettenetes tévedésben él, hogy itt néhány izgága tanító demagóg szájaskodásáról van szó, amelyet egy miniszteri *sic volo* eladogásával meg lehet fékezni. Ugyanezt kell mondanunk a miniszter urnák a vallásoktatás kiküszöbölése felől nagyon tájékozatlanul mondott nyilatkozatairól is. Egy magyar miniszternek ős idők óta mindig nagy privilégiuma volt ugyan arra, hogy saját szakmájának legfontosabb kérdései felől is teljesen tájékozatlan lehessen: az olyan szerfelett nagy tájékozatlanságot azonban, amekkorát a vallásoktatás kérdésének európai állapota felől Jankovich miniszter úr árult el költségvetési program-beszédeben, az eddigi miniszterek tapintatos szerénységgel szokták ügyesen elleplezni. Jankovich miniszter úr szakított ez ósdi tradícióval s teljes tájékozatlanságát oly naiv őszinteséggel tárta a világ elé, hogy ebben a tekintetben a magyar politikában is ritka rekordot ért el. A *Szabadgondolat* olvasói előtt nem fogjuk ismétetni azokat a miniszteri körökön kívül köztudomású tényeket, hogy a vallásoktatás kiküszöbölésének kérdése nemcsak Franciaországban és Svájc némely kantonjában van megoldva. Nem, akkora tájékozatlansággal szemben nekünk nincsenek kötelezettségeink. A világ végén túl fekvő kis falukban is minden népiskolai tanító régen tudja már a maga szaklapjaiból és az egyesületi gyűlések vitatkozásaiból, hogy hányat ütött e tekintetben az óra s ez nekünk egyelőre teljesen elég, mert ebből már következik-magától fejlődik mindaz a megismerés, mindaz a vágyakozás és mindaz a törekvés, ami ki fogja építeni a magyar demokrácia iskolai politikáját.

Zigány Zoltán.

Az elméleti és gyakorlati tudományok kapcsolata.

Az elemi matematikának (számműveletek, egyenletek megoldása, stb.) ama célja, hogy a gyakorlatot elégítse ki, nyilvánvaló. De már a mennyiségtan továbbfejlesztése úgy történik, hogy a gyakorlattal való kapcsolat időszakonként egészen elvész. Az u. n. magasabb mennyiségtan megalapítói és művelői olyan módszereket dolgoznak ki, amelyeknek alkalmazása néha csak évtizedek múltán lehetséges, amelyek elméleti kidolgozásánál tehát nem lehetett ezen gyakorlati célok tudatos szemeltartásáról szó. Viszont azonban ez a gyakorlati alkalmazás lehetetlen lenne, ha már az elmélet készen rendelkezésére nem állana. így például az elektrotechnika legújabb része, a drótnélküli táviratozás, csakis azáltal jöhetett létre, hogy az elektromos kisülések tényezőit hozták megfelelő kapcsolatba, ami pedig egynéhány fizikai tapasztalaton kívül egyedül a magasabb matematika egy módszerének, a differenciálásnak alkalmazása alapján történt. A differenciálást pedig egy szintén elméleti tudomány, a mechanika szolgálatában fedezték föl, a testek mozgásának leírására. Vagy például a géptechnika mai fejlettsége lehetetlen lenne thermodynamika és szilárdságtan nélkül, amelyek szintén, egynéhány fizikai adaton kívül, egészen a differenciáláson és integráláson alapulnak, holott az integrálást a matematikusok szintén mechanikai problémák megoldása és görbék által határolt területek kiszámítása végett dolgozták ki. A thermodynamika, vagyis a meleg és a mechanikai energia kölcsönös átváltozásainak tana képesít bennünket a fűtőanyagok gazdaságos kihasználására a gőz és gázgépekben, annak alkalmazása a mesterséges fagyasztás és hűtés. A gyakorlatilag” használható gőzturbina, azaz a gőzfeszültséget először a gőznek nagy sebességévé átalakító, azután egy (a kerületén lapátos) kerékrendszert ezzel a gőzzel forgató erőgép megszerkesztése, többek közt thermodynamika nélkül egészen lehetetlen lett volna; a thermodynamika pedig csak úgy születhetett, hogy a matematikának emiatt módszerei már megvoltak. A szilárdságtan, vagyis az a tudományt amely meghatározását célozza annak, hogy a ható erők által terhel, anyagnak mekkora az igénybevétele – mily nagyok és milyen minőségűek az anyagi feszültségei – bár az építőanyagban való megtakarítás már évezredek előtt is gyakorlatilag megindokoltá tette volna a művelését, csak a XVIII. században indulhatott fejlődésnek, mert annak előtte nem állt rendelkezésére a mennyiségtan említett apparátusa. Szilárdságtan nélkül pedig p. o. a közlekedés mai fejlettsége el nem képzelhető, sem olcsó hidakat, sem megfelelő gyors lokomotivokat vagy könnyű motorokat nem lehetett volna szerkeszteni. S hasonlóképpen áll a dolog a magasabb mennyiségtan egyéb ágaival.

Vagy a mechanikában az inga mozgásának, a gyorsan forgó test

*) Az I. közleményt 1. a *Szabadgondolat* ez évi 1. számának 15-19. lapjain.

törvényeinek tanulmányozása például az emberek tudatában csak úgy jelentkezett, mint amely csak magának a mechanika épületének felállítására végett szükséges. De nem ismernék a vízturbinát hajtó víznek potenciális energiáját az ingamozgás ismerete nélkül és nem tudnók az egysínű vasúton közlekedő vonatnak stabilitását megadni s nem lehetne a tengeri hajónak a hullámok ide-oda himbáló hatása ellenére is nyugodt járást adni, ha tel nem használnók a gyreskop (pörgettyű) törvényeit.

A fizikusok két évszázadon keresztül tanulmányozták az elektromosság tünetjeit, anélkül, hogy gyakorlati alkalmazásuk megtörténhetett volna a mai értelemben, mert a XVIII. század végéig egyedül ismert dörzsölési villamosságot csak – e század derekától – gyógyászati célokra tudták felhasználni. S mégsem ez a gyakorlati alkalmazás volt a célja az elektromosságra vonatkozó ismeretek további kiépítésének, hanem az elmélet, amely összefüggést keresett a mágneses vonzás és az elektromos vonzás közt. Ez volt az az elméleti probléma, amelynek megoldatlanságába nem tudtak belenyugodni. Így fedezte fel Oersted, rendszeres vizsgálatok eredményeképpen, az áramnak a mágnesűre való hatását, ami azután megindítója lett egy egész sor alapvető tünetny megismerésének, miközben az elektromos áram gyakorlati alkalmazása még mindig jelentéktelen marad. Az áram mágneserő hatásának és az áramok egymásra való vonzó hatásának egybevetéséből jut Faraday arra a következtetésre, hogy árammal vagy mágnes segítségével egy második vezetőben áramot lehet indukálni s így vizsgálatai elején sejtelve sem volt arról, hogy eképen, az elektromágneses indukció segítségével, mechanikai munkával lehet elektromos áramot létesíteni. Már pedig ez lett az elektromosság gyakorlati elterjedésének alapja. Látható, hogy több mint kétszáz évi tisztán elméleti célúnak látszó kutatás kellett a gyakorlatbavitel megvalósításához.

A már említett óriási fontosságú gyakorlati kémiai probléma, a szén kémiai energiájának közvetlen elektromos energiává való átalakítása is úgylátszik, a siker útján van, amennyiben sikerült olyan elemet összeállítani, amelynek egyik sarka kőszén, másik sarka oxygenben lévő ezüst s a láncot különböző kaliumsók egészítik ki s amely eképen, magas hőmérsékleten tartva, a szén arydációja árán állandó áramot szolgáltat. A láncot úgy találták meg, hogy az elméleti fizikának és elméleti kémiának elméleti célból kidolgozott eredményeit, többek közt a kinetikai gázelméletet, az ozmosisnyomás és a kémiai egyensúly törvényeit vették a feladat megoldásánál segítségül.

Az elmélet és gyakorlat összefüggésének törvényszerűsége egészen más a technikában, mint az orvostudományokban. A technika fejlődése mindenkor függvénye a teoretikus ismereteknek és ennek a függvénynek csak a kvantitatív értéke változik koronként, az orvostudományokban pedig a gyakorlati eredmények legtöbbször megelőzik a teoretikus ismereteket. Ennek a különbségnek oka e két tudomány eltérő természetében van. A biológiának (az orvostudományok legközvetlenebb teoretikus tudományának) feladata különbözik a technika

elméleti ismereteinek (matematika, fizika) gyakorlati hivatásától. A biológia megvizsgálja az *adott* élő normális szervezetet és megállapítja annak általa meg nem változtatható szerkezetét; a fizikai és matematikai ismeretek pedig a technikában a *tervező* munkának képezik alapját, amely munka a kor szükségleteinek megfelelően a nyers energiák minél jobb kihasználására irányul.

A gyakorlati orvostudomány munkája azonban nem a technikus tervező munkájának, hanem a mechanikus alárendeltebb munkájának tevel meg: nem új gép konstruálásának, hanem egy adott elromlott gép kijavításának. Nyilvánvaló, hogy a mechanikus csak akkor tudja a rábízott gépet biztosan kijavítani, ha jól ismeri annak minden egyes részét és működését. Így az orvostudomány is csak azokban a kóros esetekben tudja feladatát teljesen megoldani, amelyeknek biológia része tisztán áll rendelkezésére. Ilyen fejlett ma például a szem patológiája: a normális szem optikáját annyira ismerjük, hogy annak sokféle kóros elváltozását, a rövidlátást, a túllátást, az astigmatizmust stb. optikai műszerekkel (szemüveg) meg tudjuk javítani. Az Abderhalden-féle szérumkémiai vizsgálatok alapján hasonlóan csakhamar orvosi eredmények (terhesség, rák stb. diagnózis) jelentkeztek.

Sajnos a biológiának mai állása csak kevés esetben nyújtja az orvosnak a szerkezet és működés teljes ismeretét. Ilyenkor az orvos működése az olyan mechanikus működéséhez hasonlít, aki egy komplikált és általa alig ismert gépet inkább ügyessége és tapasztalatai, mint elméleti képzettsége segítségével igyekszik megjavítani. A mechanikus, ha ügyes és tapasztalt, kitűnően tud bánni például elektromos gépekkel annak dacára, hogy az elektromos áramra vonatkozó ismeretei nagyon hiányosak lehetnek. Ugyanígy érhetett el az orvostudomány igen kiváló sikereket olyan kóros folyamatok gyógyításában, amelyek lényege akkor (vagy még ma is) rejtve volt előtte.

Mindenki ismeri kinin gyógyító hatását a váltólázra; ezt a betegséget egy szúnyogfajta (anopheles) terjeszti azáltal, hogy a betegség fertőző csiráját (a malária plasmodiumot) csípésével az ember vérebe juttatja. Nos Perunak és Bolíviának maláriában megbetegedett benszülöttei már régen gyógyították magukat a kína fa kérgével, amikor az organikus kémia a chinint felfedezte. Hasonlóképpen egész sora a fontos gyógyszereknek ilyen népies alkalmazás után ment át az orvostudományba.

Hogy *egyszerű* tapasztalatoknak ma is mily jelentőségük van az orvostudományban, arra jó példa a fehérvérűség (leukémia, a fehérvérsejt képző szervek túltengése) benzol-terápiája. Talán egy évvel ezelőtt tűnt fel Korányi S.-nak, a kiváló magyar orvosprofesszornak, egy orvosi közleménye: hogy egy külföldi benzolgyár munkásai közül többen vérképző szerveik sorvadása közben haltak el. A vérlelet arra mutatott, hogy a benzol a fehér vérsejteket teszi tönkre; a közelfekvő gondolat, a leukémiásoknál való alkalmazása a benzolnak, helyesnek bizonyult.

Az elméleti orvosi kutatásnak nagy jelentősége van ezekben az esetekben is: az egyszerű megfigyelés és tapasztalat adatait úgy tudja

feldolgozni, hogy azok összehasonlíthatatlanul értékesebbek és megbízhatóbbak lesznek. A nép használatából átment gyógyszerek hatásának pontos megfigyelése, a ható anyagok célszerű izolálása, adagolása stb. megsokszorozták azok értékét. A ható anyag kémiai szerkezetének megállapítása és azután annak tervszerű módosítása egy új tudománynak a chemotherápiának vetette meg alapját, melynek első nagy sikere a lues salvansan gyógyítása a mindenkori orvostudomány egyik legszebb eredménye. A régi tapasztalást, hogy az arzén pusztító hatással van az élő szervezetekre, Ehrlich arra használta fel, hogy a szerves kémia módszereivel az arzénnek olyan vegyületeit állítsa elő, amelyek csak a luest okozó spirochátákat pusztítsák el anélkül, hogy emberi szervezet sejtjeire mérgező hatással legyenek. A 606-ik mesterségesen előállított arzénvegyület végre ilyennek bizonyult.

Ha a biológia tudományoknak mai állásuk mellett is ilyen sikereket köszönhet az orvostudomány, akkor minden várakozás jogosult az iránt, hogy az elméleti orvostudományok kapcsolata a gyakorlatiakkal a jövőben mind közvetlenebb és gyümölcsözőbb lesz.

Hermann Gyula.

KÖNYVEK.

Dienes Valeria: A mai lélektan főbb irányai.

(Két füzetben. Galilei Füzetek 7–8 sz.

Minden füzet ára 30 fillér.)

A lélektanban két főirány küzd egymással: az objektív és az introspektív irány. Az előbbi a természettudomány elfogadott módszerével él, a méréssel, kísérlettel, általán a külső megfigyeléssel; az utóbbi a közvetlen, belső és így az egyéni tapasztalást választja kiindulópontul. A természettudomány és a spekuláció azonban ma kétségtelenül egymásfelé konvergálnak, az ismeretelméletben találkoznak egymással, így a lélektannak eddig egymással mereven szemben álló két módszere is magasabb egység felé tör és ezt a fejlődést épen a lélektan mai állása tükrözi vissza. Szerzőnek fordulatoságában is szabatos, tömörségében is folyékony előadása világosan és mégis színesen vázolja ezt a széles és nagy-szabású panorámáját a mai szellemi horizontnak.

N. A.

Szántó Hugó: Az anyag szerkezete.

(Galilei Füzetek 9-10. sz. 46. 1. Ára 40 fül.)

A fizika legújabb és egyszersmind legfrappánsabb kutatásait ismerteti. A legnagyobb természettudományos purista, minden hipotézis ellensége, Ostwald is kénytelen volt elismerni a molekuláris elméletek jogosultságát, mikor Perrin és mások kutatásai melyekről Szántó füzete tájékoztat bennünket, jóformán ad oculos demenstráltak az atom létezését. Bár azon az ismeretelméleti állásponton, hogy az atom és molekula „valódi” léte a fizikának, csak másodrangú kérdés lehet, ezek a nagy eredmények sem változtattak, mégis mindenkit, kit a tudomány közelről vagy távolról érdekel, meg kell hogy lepjen az anyag szerkezetének eme bebizonyított egysége, mely imponáló mivoltával széles perspektívákat nyújt a filozofáló léleknek.

Kiindulva a régi görögök atomelméletéből, végigvezet bennünket Szántó füzete mindazokon az immár klaszszikusokká vált kísérleteken, melyek a molekula méreteinek és létezésének megállapítását célozzák. Magunk előtt látjuk a kvalitatív naiv atomelmélet fejlődését a szigorúan kvantitatív mérésekig, az anyag és elektromosság közös alkotórészének, az elektronnak felfedezéséig. Látjuk, miképpen hívja életre a kinetikai gázelmélet azokat a csodálatosan érzékeny módszereket, melyek mind ugyanazt a határt jelölik meg a molekula méretéül és melyek eredményeképpen kimondhatjuk: *az anyag szerkezete szemcsés*. Mindezt Szántó a laikus számára is teljesen hozzáférhető könnyedséggel adja elő. A kis füzet szigorúan tudományos és modern. A legújabb, alig egy éve ismert kísérletekről p. a Röntgen-sugarak interferenciájáról is tájékoztatja az olvasót, úgy, hogy az ő könyvecske olvasóját mintegy beleviszi a fejlődő fizika életébe. Szántó füzete nagy haszonnal forgathatják azok, kik most akarnak legelőször tájékozódni a tárgyalta kérdésekről, a továbbtanulást pedig értékes kis bibliográfia könyvnyi meg.

Cz. K.

Dienes Pál: Valóság és matematika.

(Galilei Füzetek. 11–14. sz. 68. 1.

Ára 60 fill.)

Azok, akik a középiskola elvégzése után többé nem foglalkozhattak matematikával, helyzete nagyon véleményvel vannak erről a nagy tudományról. Mind-egyik befejezett tudománynak hiszi, nem lát kivezető utat, mely újabb fejlődési lehetőségekre nyújt alkalmat; sokan óriási miszticizmussal bíznak benne, azt hívén, hogy segítségével mindent megismerhetünk, formálisapparátusának pusztán ügyes alkalmazásával mindent kiszámíthatunk, ami az életben velünk és a természetben a jelenségekkel történik. Mások az ellenkező végletbe csap-

nak át, nem ismerik el a matematikának az eleven étellel való rokonságát, az eleven étlettől való származását.

Bármelyik álláspontot hangoztató fél okosan teszi, ha elolvassa Dienes Pál füzete. A szerző a matematika valóság-elemeit boncolja. Könnyű feladata lett volna, ha a matematikát mint a természettudományok nyelvét mutatta volna be és a praktikus emberre, ki mindent az alkalmazásokért tanul, ez rögtön hatott volna, Dienes a másik, fáradtságosabb utat választotta, a matematikát mint önálló, független tudományt állítja elénk és rámutat arra az egyetlen, a legtisztább realitásból táplálkozó problémára, mely a matematika legfontosabb valóságeleme: az egész szám problémájára. Ez a látszólag egyszerű, de ténylegesen rendkívül komplikált feladat már maga elegendő a matematika felépítéséhez. Ebből az egy intellektuális nehézségből fejlődnek a matematika összes nagy kérdései, a végtelen nagy fogalma: számok birodalmának kiterjesztése, a függvény értelmezése. Azok a nehézségek, melyek a középiskolában lépnek fel a számfogalom általánosításánál, itt egyáltalában nincsenek meg; a módszeres felépítés, a problémák közös eredetének kijelölése, az egy forrásból való táplálkozás teljesen eltüntette őket. És végig olvasván a füzetet, hü képet szerzünk e tudományról. A misztikus képzetek elmaradnak, látjuk, hogy a matematika csak leírja, de nem felfedezője a természeti jelenségeknek, érezzük a valósággal való kapcsolatát, a fejlődési lehetőségeknek, az új problémák felmerülésének gyönyörűségét.

A füzet tanulmányozása sem logaritmustáblát, sem egyéb segédeszközt nem kivan, csupán nagy figyelmet és a gondolatokba való elmerülést. Az egyes problémák részletesebb megismerése tekintetében a mű végén közölt bibliográfia jó szolgálatot tesz.

Cz. K.

Erdős Lajos: Világok keletkezése.

(Galilei Füzetek 15–16. sz. Ára 40 fill.)

A világszemléletek konkrét tartalmában mindenkor fontos helyet foglalt el a kozmosz keletkezésének magyarázata. Az emberi gondolkodás határozott fejlődésmenetét tükrözik vissza ezek a magyarázatok is. A kinyilatkoztatásra hivatkozó tanításoktól korlátlan spekulációkon át tapasztalatokon nyugvó és kísérletileg megalapozott tudományos feltevésekhez vezet a fejlődés útja. Annak, aki az emberi gondolkodás vizsgálatát választja feladatául, lebilincselően érdekes problémája lehetne e fejlődés egyes étapjainak részletes kikutatása. A szerző azonban nem ezt tűzi ki feladatául, nem ismeretelméleti szempontokat érvényesít, hanem a fejlődésnek azt a részét ragadja ki, amelyre a tudomány már rányomta a maga bélyegét s azt a képet fejleszt ki történelmi nyomokon, amelyet a tudomány mai állása mellett, leghívebbnek, leghasználhatóbbnak kell tartanunk minden komikus magyarázat közül. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy semmi sem feszélyezi mikor oly terület kikutatásának tudományos eredményeit ismerteti, amelyet nem is régen még a bölcsélet tartott megszállva. Tisztázza feladatát: nem a mindenség keletkezésének problémáját tárgyalja, hanem a kozmosz elemeinek: a naprendszereknek kialakulását. Első tudományos elmélet gyanánt a Kant-féle kozmogoniát mutatja be, mint kora tudományos ismereteinek hű tükrözőjét, a Laplace-féle elméletet már nem eredeti for-

májában ismerteti, hanem abban, a melybe a XIX század második felének kutatásai öltöztették. Végül Arrhenius tanításaiban a huszadik század korszerű kozmogoniáját tárja elénk, azt, amely a megsokszorozódott tudományos ténybeli, kísérleti eredményeknek legjobban megfelel. Érdeme a füzetnek, hogy külön hangsúlyozás nélkül is érezte, egy fontos felismerést, azt, hogy a mindenkori *tudományos* kozmogoniák nem egyéni elgondolások eredményeit hanem az illető kor tudományos ismereteinek állását tükrözik vissza, ez ismereteknek gazdaságos összefoglalásait jelentik. Az, hogy a dolgozat megértéséhez, tudományos ismeretközlésének elfogadásához előismeretek nem szükségesek, pedagógiai értékét is emeli. (I. j.)

Perenczi Sándor: Ideges tünetek keletkezése és eltüntetése és egvéb értékek a pszichoanalízis köréből.

(Bpest, 1914. Dick Manó kiadása 164. sz.)

Huszonegy lélekelemző tanulmányát foglalta össze ebben a kötetben Ferenczi Sándor, aki az analitikai technika titoknyitó erejét biztos tudással és bravúros intuícióval aknázza ki. Remekbe készült elméleteinél csak pszichológiai látását csodáljuk jobban, lelkének azt a minden *unbewusst* nyilvánulásra ráhangzó *Unbewusst*-ját, amely oly pótolhatatlan eltétele a pszichoanalitikai bűvárkodásnak. Nincs rá helyünk, hogy érdeme szerint külön-külön méltányoljuk és ismertessük valamennyi dolgozatát, de legméltóbb feladatnak valljuk, hogy a kártékony, – mert az eredeti tanulmányozásától elvonó – ismertetés he-

lyett olvasásra ajánljuk Ferenczi könyvét mindazoknak, akik bármely szakma szolgálatában is meg tudták őrizni érdeklődésüket és szeretetüket a pszichével és a psziché produktumaival foglalkozó disciplinák iránt. (R. S.)

Schiller Ottó: A szépség lényege és értéke.

(Modern könyvtár 387–88. sz. Athe-naeum 44. 1. 1914.)

Két dolgozat van ebben a füzetben. Az első az esztétikai átélésről, mint a maximális intenzitású átélésnek legegyszerűbb módjáról szól s ezt a szerző nemrég a berlini esztétikai kongresszuson is felolvasta, míg a második tanulmány a művészet hasznát és kárát vizsgálja. Nem könnyű olvasmány egyik sem, egyrészt azért, mivel véleményem szerint kellő bevezetés nélkül fognak igen elvont problémák elemzésébe. De ezen talán segíthet az olvasó úgy, ha előveszi Schillernek a biológiai esztétikához írt bevezetőjét, mely ugyanezen gyűjteményben előzőleg jelent meg. Nem könnyű olvasmány e kis füzet az író sajátságos módszerénél fogva. Schiller

Ottó igen következetes, csiszolt elméjű a rendszerezés ritka energiájával bíró gondolkodó, aki biológiai fogalmakból és feltevésekből indul ki. E biológiai alapok is azonban csak ugródeszkául szolgálnak honnan az író észrevétlenül felszök tet finom, de erősen spekulatív színezetű megfontolások, dedukciók és bizonyítások ritka légkörébe. Beszél átélésről, életintenzitásról, életerőről, az életerők működésében érvényesülő ökonomikus, tendenciákról, de valahogy nem barátokat meg e fogalmakkal, mert nem pozitív, nem lélektani értelemben alkalmazza őket. Mégis úgy éreztük, hogy hasznos logikai torna volt a köztük való időzés, mert a második dolgozat az elsőnek biológiai feltevései alapján mintaszerű dialektikával fejt ki az esztétikai élmény számos határozmányát: harmóniáját, egész lényünket magával ragadó erejét, összefüggését a haszonnal és egészséggel lendítő befolyását az egész emberre s végül az esztétikai érzéknek a szociális fejlődéssel és fejlettséggel való összefüggését s a művészi szükségletek biológiai rangértéket egyéb szükségletekhez mérve őket. *Sas Andor.*

MOZGALOM.

A Galilei Kör április 25-én kezdte Erdős Lajos szemináriumát Machnak, Prinzipien der Wärmlhre című könyvéről. Április hó 19-én Áldor Vilmos: A vallás keletkezése, április hó 26-án Balassa: Mi az élet? május 3-án dr. Székács Pál: Leszármazástan, május 10-én Podach Erich Frigyes: A földet változtató erők, május 17-én dr. Rónai

Zoltán: A kapitalizmus kialakulása címen tartottak előadást.

A kör évváró közgyűlését június 2-án kedden este 7 órakor tartja a következő tárgysorozattal: 1. Elnöki megnyitó. 2. Tisztviselők jelentése. 3. Szünidei tisztikar megválasztása. 4. Az új ügyrend előterjesztése és tárgyalása. 5. Indítványok.

A Szabadgondolkózás Magyarországi Egyesülete és az Új Korszak szerkesztőse május hó 2-án a régi képviselőház nagytermében klerikások támadásokra válaszul népgyűlést tartott az állami és felekezeten népoktatásnak és a világi erkölcsi oktatásnak az iskolákba való bevitele érdekében. *Zigány Zoltán* polgári iskolai igazgató elnökle alatt 1500 főnyi közönség előtt *Apáthy István* kolozsvári egyet, tanár beszéde nyitotta meg a gyűlést. *Apáthy* szerint nemzeti szempontok sürgősen követelik az elemi oktatás államosítását és a nemzetiségi vallásoktatással együtt mindenféle vallásoktatásnak az iskolákból való kiküszöbölését. Utána *Ágoston Péter* nagyváradi jogakadémiai tanár fejtette ki a demokratikus haladás szem-

pontjából annak szükségét hogy a vallásoktatás az otthon körébe utaltassék sát. *Somogyi Béla* keresk. iskolai tanár terjesztette elő a határozati javaslatot, amelyet a gyűlés egyhangúan elfogadott.

Selmechánya. Április hó 26-án *Zigány Zoltán* előadása nyitotta meg az oktatási ciklust, amely a Kőr a Selmechányai Szabadgondolkodók Körének május havi munkáját kitette.

Szeged. A Szabadgondolkózás Magyarországi Egyesülete és a Társadalomtudományi Társaság meghívására folytán május hó 17-én *dr. Polányi Károly* tartott több mint ezer főnyi közönség előtt Tudomány és osztályharc címen felolvasást.

Legközelebbi számunk június 22-én jelenik meg.

Kiadótulajdonos: A Szabadgondolkózás Magyarországi Egyesülete.
A szerkesztésért Polányi Károly felelős.